

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΝΟΒ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

КОНСТАНТИН ИВАНОВ

НАРИСПИИ

ПОЭМА

Семен Руфов тылбааһа

*С нац. муз. ш. ш.
пожеланиями —
Як. проф. Сем. Руфов
Май, 1991, ? Якутск*

ЯКУТСКАЯ

САХА-СИРИНЭЭБИ КИНИГЭ ИЗДАТЕЛЬСТВОТА

1990

СҮРЭХПЭР МА Н ПУР, ЧУВАШИЯ!

1980 сыллаабы хабыс, тымныы саас этэ. Ыамыйын ортотун эргин быһыылааба. Биниги Чувашия киинигэр Чебоксарыга тылбаасчыттар семинардарыгар бара сылдьарбыт — Россия хас да республикаларыттан, уобаластарыттан уонтан эрэ тахса этибит. Москваттан семинары салайа С. Шуртаков, Н. Ершов, Р. Винонен, Р. Бухараев, о. д. а. бааллара — бэйэбитинээбэр бэрт кыранан абыйах этилэр. Бурят Гунга Чимитов, башкир Асхаль Ахметкужин, горноалтаец Паслей Самык уонна сахалартан мин буолан, бэйэбит тылларбытыттан нууччалыы тылбаастаабат дьоннор, ырытыһыыга олуе активнайдык кыттыбакка, үксүгэр истээччи эрэ курдук олорорбут. Онуоха Шуртаков: — Сорохтор тылбааска элбэхтик эриллибит дьон эбиккит, онон соччо үөрэнэ да сатаабаккыт чахчы. Арай кэлэ сылдьыбыт бэлиэбит буолан бу бырааттыы чуваш норуотун суруйааччыларыттан кими эмит тылбаастаатаргыт — семинар суола-иниэ ол буолуо этэ, — диин бэрт сымнаҕастык этэр быһыылааба. Чувашия суруйааччыларын оччотообу салайааччыта Анатолий Емельянов: «Хардарыта тылбаастаһан сахалардыын сибээһи олохтуохха, эн биниги классикпыт поэматын «Нариспий» тылбааһын онордоргун...» — диебитэ. Чуваш доборум, уруккута телережиссер Михаил Антонов миэхэ ол тылбааһы букатын соруудахтаан кэбиспитэ дивэххэ

сөп, оттон чуваштар народнай поэттара бо-
куонньук Педер Хузангай уола, критик уонна
литературовед Атиер Хузангай, Константин
Иванов суруйуулары хомуурунньугун бэлэх-
тээбитэ, онно маньык суруйбута: «...от семьи
Хузангай. Чтобы Нарси прозвучала и на якут-
ском языке.» Сага билсэн доҕордоспут ки-
һим — оннооҕу олохтоох нуучча суруйааччыта
Николай Стуриков эмиэ ол үлэҕэ үтүрүйэ са-
тыыра. Мин улам-улам тулланнаах барбытым
уонна сөбүлэһэн «ээх» диэн кэбиспиһин кул-
гаабым эрэ истэн хаалбыта...

Күннэр-дьыллар ааһан исниттэрэ да, сага
доҕотторум мин «ээх» диэбиһин саатар буол-
буттара. Михаил Антонов Саха сиринээҕи до-
ҕоругар суруйааччы Степан Дадаскиновка күү-
лэйдии кэлбитэ, Орто Халымаҕа тийэ бара
сылдыбыттара. Миигин кытта көрүстэбинэ
Михаил суларды үүммүт кугас бытыгын туп-
пахтыыра, мунчаарбытты көрөрө уонна:—
Нарисии муннаах үтүө кыыс буолаахтаата-
ҕа! — дии-дии үөһэ тыһара. Тугу диэри гы-
нарын бэркэ өйдүүрүм уонна испэр Константин
Васильевич Иванов туһунан санаарым...

Чуваштар Волга икки эгэринэн түг ыраах
үйэлэртэн тарҕанан олохтооттара, киһилэр Бол-
гарияны төрүттээбит былыргы тюркскэй бул-
гардартан силс-мутук тардан, хоту диэки тү-
һэн угрофиннары кытта булкуһан туспа норуот
буолбут омуктар. XVI үйэҕэ Иван Грозный Ка-
зань татардарын кыайар сэрһитигэр нуучча-
ларга холбоһон өссө татардары куоласпыттар.
Билигин бэйэлэригэр мөлүйүүнтэн тахса, от-
тон Татарияҕа, Башкирияҕа, Ульяновскайга,
онтон да атын чугастааҕы республикаларга,
убаластарга эмиэ мөлүйүүн кэринэ чуваштар

бааллар. Атын сиргэ олороочуларга, ордук оскуола, тыл-өс, төрөөбүт тылынан литератураны булан аабы курдук элбэх проблемалар үөскүү тураллар, ол да иһин интеллигенция үгүс өртө Чувашияҕа тардыһар.

Константин Иванов — Слакбаш диэн чуваш селотугар (билигин Башкирия территориятыгар киирэр) лаппа кыанар ыалга 1890 сыллаахха төрөөбүт бастакы оҕо. Аҕата кэлин таас дьиэ туттарыгар уола былаанын онгоруу уонна тутуһан көмөлөспүт. Ол дьиэҕэ билигин аңар өртүгэр Константин Иванов, биир өртүгэр Яков Ухсай музейдара баар үһүлэр. Хаартыскатыттан да көрдөххө, уулусса диэки өртүнэн аҕыс киэн түнүктэрдээх бу улахан дьиэ, урут кэнсэлээрийэ, детсад эгин буола сылдыбыт. Аҕалара өлбүтүн кэһнэ ийэлэрин аабы кулаактаабыттар, баайдарын тутан ылбыттар. Константин архивын дьиэ сарайыгар таһааран бырахпыттара кэлин ыһыллыбыт-бураллыбыт, сүшүт-оспүт, үкөс колхозка көлөһүн күнүн учуоттааһынна туттуллубута буолуо дииллэр. Константин үс балтылааҕа, икки бырааттааҕа үһү. Квинтилиан диэн киһиттэн 5-6 сыл балыс быраата эмиз учуутал үөрэбин бүтэрэн, кэлин оскуолаҕа үлэлээбит, гражданской сэрии булдуһаннаах сылларын буурҕата сөрөөн өссө Колчак диэки буола сылдьан баран, кэлин амнистияҕа түбэһэн ырааһырбыт үһү. Убайа быраата Квинтилианы кытта бииргэ түспүт хас да хаартыскалара бааллар, онно көрдөххө — иккиэн бэрт мааны таҕастаахтар, сүүрбэччэлээх Константин — сэлиэччиктээх тройка көстүүмнээх, тура сылдыар саҕалаах маҕан сорочкалаах, хара дьах түһэн олорорун курдук (бабочкой) туора хаалтыстаах. Иккиэн олус кэрэ

сэбэрэлээх оѳолор. Улахан уол Симбирскэй (билигин Ульяновскэй) куоракка олорбут хоһугар — кэтит остуолун үөһэ тэйгэнэ сытар ку-мааѳылардаах, тимир абажурдаах кыраһыын лаамналаах, оттон хоһун эркинигэр Аполлон бюһа, Сикстинскэй мадонна уонна Джоконда хартыыналар куопшуйалара ыйанан тураллара көстөр, ити киши скульптуранан, живописы-нан үлүһүйэрин туоһулуур.

Эһэтэ, аѳата кыра үөрэхтээх этилэр, аѳата өссө дьѳѳус библиотекалааѳа. Ийэтэ — чугас-тааѳы дэриэбинэ эмиэ биир баай ыалын кыһа. Аѳатын балта Евгений Николаевна учуутал-лыыра. Онон, үөрэх үчүгэйин билэр буолан, дьѳно оѳолорун үөрэттэрэ сатыыллара. Кон-стантин, тыа оскуолатын бүтэрэн баран, Сим-бирскэйгэ баран чуваш учууталларын бэлэм-ниир оскуолаѳа киирбитэ, онтон, 1907 сыллаах-ха, чуваш оѳолорун атаѳастыыр учууталы бойкоттуур суруктарын иһин, онно илии бат-таѳбыт ити кылаас 37 оѳолорун барыларын (ол иһигэр К. Иванову) оскуолаттан эспиттэрэ. Бастакы революция ити дьылларыгар, көгүл-гэ дьулуһар бары дьѳн өйѳ-санаата уһуктар кэмигэр, чуваш үөрэнээччилэрэ эмиэ револю-ционнай долгунга көтөхтөрөн, бобуулаах ырыалары ньиргитэллэрин туһунан, оччотоо-ѳуга К. Иванову кытары бииргэ үөрэммит уонна эмиэ учууталын бойкоттаһан оскуолат-тан үүрүллүбүт, кэлиннигитэ учуутал Г. Ильин ахтыыта баар. Онно 16 саастаах Константин «Бааһынайдар марсельезаларын» тылбаастаа-быта дэнэр — хос ырыатын «Вставай, поды-майся, крестьянский народ!» диин бастакы строкатын тылбааһыгар: «Вставай, подымайся, чувашский народ!» диин уларытан биэрбит.

Эмиэ ити кэмгэ «Дубинушка» диэн революционнай ырыматтан тылбаас оҥорбута. Оскуолаттан үүрүллэн баран, дьиэтигэр тийэн олордобуна, ити дьыл күһүнүгэр чуваштар аатырбыт киһилэрэ — педагог, сьрдатааччы-демократ, суруйааччы, ученай, бөдөҥ общественнойнай деятель И. Я. Яковлев кинини Симбирскэйгэ ыгыртараан ылан чувашты тылбаастааһынгга, кинигэ таһаарытыгар үлэлэспитэ. Ити 1907-08 сыллар кини айар үлэҕэ активнайдык ылсыбыт дьыллара этилэр: хоһооннору суруйара, маһынан кыһан оҥороро, олус бэркэ хаартыскаҕа түһэрэрэ, норуот тылынан айымньытын (сүннүһүнэн — ырыалары) хомуйара, бэл «Библияны» чувашты тылбаастаспыта. Нууччалыыттан М. Лермонтов, А. Кольцов, Н. Некрасов, А. Майков, Н. Огарев хоһооннорун тылбаастаан төрөөбүт тылынан сангардыбыта. «Иван Васильевич ыраахтааҕы, эдэр опричник уонна эр бэрдэ Калашников атыһыт тустарынан ырыа» диэн М. Лермонтов аатырбыт поэматын наһаа үчүгэйдик тылбаастаабытын бэл билингигэ диэри сөбөллөр. Кини «Нарисни» поэмата, хоһоонноро, сорох тылбаастара «Чувантар остуоруйалара уонна номохторо» диэн хомуурунньукка 1908 сыллаахха, оттон М. Лермонтов поэматын уонна хоһооннорун тылбаастаабыта тусна кинигэнэн эмиэ ити дьыл тахсыбыттара. Санаата да бэчээттэнэр кыаҕа суох буолан, кэлин соччо-бачча айар үлэнэн дьарыктаммыта биллибэт, тахсыбатах сорох айымньылар сүһүт-оспут да буоллахтарына көгүллэрэ. «Тоҕо суруйбаккын?» — диэн бииргэ үөрэммит доҕоро И. Трофимов ыйыппытыгар: «Придет время!» — диэбитэ үһү. Норуота сайдан-үүнэн бэчээттэнэр

Дьон кэпсээнинэн, ити үөрэхтээх кыһы таптаабыт үһү да — холбоһуохтарын аймахты буолаллара мэхэйдээбит курдук. Онон, саатар, ыраас таптал дьолун, кэргэн олоруу үөрүүтүн билбэккэ, сэллигинэн ыалдьан 1914 сыл сэттиньи ортотугар дьонугар тийбитэ уонна түөртый буолаат, баара-суоҕа 25 саастааҕар, өлбүтэ.

* * *

Константин Иванов чуваш литературатын классигын быһыытынан бу «Нариспий» поэматынан аатырыан аатырбыт киһи эбит. Дойдугар наһаа эрдэ күн сириттэн туораабыт эдэр киһи аатын күндүттэн күндүтүк туталлар — киһиэхэ пааматынньыктары туруораллар, аатын театрдарга, уулуссаларга, тэрилтэлэргэ игэрэллэр, поэматынан пьеса, опера, балет туруораллар.

Киһи сөҕөрө баар — поэматын 17 сааһыгар саҕалаан баран, нөҕүө сылыгар бүтэрэн бэчээттэһитэ! Чуваштар литературнай тылларын олохтообут киһинэн эмиэ сөпкө ааттыыллар — аныгы поэтической форма техникатын киллэрэн, билигин сагарар тылларын туттан бу поэма өлбөт-сүһүт үйэлэммит. Константин Иванов отой эдэр сааһыттан норуот тылынан уус-уран айымньытын кэрэхсээн, ону хомуйар идэлэммит, онон норуот үһүйээн кэпсэлэ поэма сюжетыгар төрүт буолбут — ону социальной өртүнэн ордук сытырхатан уонна драматической хамсааһынын өссө күүһүрдэн, ыйылыннанан биэрбит диһллэр. Манньык майгыһаах сюжет, дьингэ, үгүс норуоттарга, ордук илиһини омуктарга, баарынан баар — биһиэхэ, холобура, Суоһалдьыйа Толбоннооҕу эбэтэр Ньур-

гуһуһнаах Лоокууту да ылан көрүөххэ сөп. Ол гынан баран, бу букатын оҕо киһи сюжетын харса суох талбытынан уларытан баран, түмүгүн улуу трагедиянан туомтаан бобо баайан кэбиһэи аабааччыны соһутар — киһи күүтэр халыбынан сюжетын линиятын ыһпат. Айылҕаны ойуулааһыннара, чувантар ол былыргы олохторун сизэрэ-майгыта, дьонворун тус-тусна анал характера — барыта сиппит-хонпут маастар айбытын курдук. Оттон уһун олобу олорон ааспыт кырдыаҕас киһилии мындыр сүбэтэ-амата, сорох-сорох ардыгар хаарыйталаан да ылаттыыра! Баайдар ымсыыларын сытытык арыһан, олох социальной утарсыларын аабааччыны итэбэтэрдии туруорарын итиннэ эбэи кэбиһиэххэ сөп. Баайга хараҥарбыт дьоннор үтүнү-кэрэни эмиэ үбүнэн-харчынан эрэ мээрэйдииллэр, онно оҕолорун дьолун да толук уурарга бэлэмнэр. Дьадаҕы уолу таптаабыт баай киһи кыһа ону утаран көрөр да — соботоһун кэриэтэ, социальной кыага, тирэҕэ суох, онон өлөрүгэр эрэ тийэр. Манна кини бэл таптыыр уолунааҕар Үл өй-санаа өртүнэн ордук үрдүккэ турара, күүстээбэ көстөр. Оттон төрөһүттэрин ороспуойдар өлөрүүлэрэ — ити эмиэ олох философскай сайдыытын кырдыктаах түмүгэ: хараҥа олох эйгэтигэр хараҥа дьайыылар тахса тураллар, бөрөлөр бэйэ-бэйэлэрин тутуһан сиһэллэр...

К. Иванов төрөөбүт Слэкбаш дэриэбинэтигэр аҕыйах биэрэстэлээх сиргэ кырдык да Силбии диэн ааттаах дэриэбинэ баар үһү, онно билигин да, Нарисиии уолун кытта көрсөн сылаанньыа кэпсэтэр миэтэтин — уолан хаалбыт сыккыс оннун көрдөрүөхтэрин сөп. Баай дьон төрүттээх, ол гынан баран кыра-хара

дьон-сэргэ кыһалҕалаах олобун билэ-көрө улааһыт, онтон, үөрэхтэвэн баран, нуучча улуу прогрессивнай литературатын үтүө үгэстэригэр нитилибит эдэр киһи бэйэтин дууһатын мунгун-тангын, өйүн-санаатын өрүкүшпүт үөрүүтүн-хомолтотун уустаан-ураһнаан үрдүк ийиһилээхтик бу поэмаҕа-кутан кэбиспитэ буолуо дии саныбын...

«Нарисни» тылбааһын улахан өртүн былырын Узебекистанга суруйааччылар Айар дыһэлэригэр бүтэрэн баран, бу дыһыл сагатыгар Чувашияҕа тийибитим. Волга үрдүгэр турар столицалара Чебоксары — улахан, кэрэ куорат. Ичигэһэ да бэрдэ — тохсуньу бүтүүтэ ардыгар самыр түһэрэ. Оно урукку доһотторум — М. Антонов, А. Емельянов, А. Хузангай, Н. Стуриков — үөрэ-көтө көрүстүлэр. Сүүстэн таһса чилиһиннээх Суруйааччыларын союһун бырабылыанньатын председателэ П. Афанасьев, солбуйааччыта Ф. Агивер, литературнай консультант В. Эндип, «Ялав» сурунаал кылаабынай редактора Ю. Семендер, ити сурунаал фотокорреспондента В. Исаев, о. д. а. туох баар кыахтарынан бары усулуобуйаны, өйөбүлү, көмөү-ньыманы онордулар, сүбэни-аманы биэрдилэр, таптыыр классиктары олобун туһунан элбэҕи кэпсээтилэр. Виталий Исаев Слакбаштан икки эрэ көстөөх Базлык селоҕа төрөөбүт, онон поэт айымньытын, олобун пропагандалааһын улахан энтузиаста эбит... Ити дьоннор бары биһиги хардарыта тылбаастаһан бэйэ-бэйэбитин билсэн иһиэхтээхпит дэһэллэр. Оттон чуваштар тустарынан саха литературатыгар аан магнай, бэйэтин «Аймалҕан» дииһэн сэлэнигэр бастаан ыраахтааҕы хаайыылааҕын, онтон кыһыл армееһы — кус быһый чуваш Ах-

мет Галиевы киллэрэн, Эрилик Эристиин ахтыбыта. Семен Данилов доборун Педер Хузангай хас да хоһооннорун сахалы тылбаастаан таһаарбыта, Хузангай суруйааччылар хаһыс эрэ съеззитигэр кэлэн барбыта. Чуваштар биир биллиилээх педагогтара, суруйааччыллара — профессор Геннадий Волков Саха сиритэр хаста да сылдыбыта, Ороһутаағы народнай педагогика музейыгар, кини директора К. С. Чиряевка элбэхтик көмөлөспүтэ, дойдутугар сахалар тустарынан үтүө тылынан үгүстүк суруйбута, ахтыбыта. Биниги икки омук сибээспиттэн мин билэрим диин ити эрэ быһыылаах. Ол эрэри өссө маннык баар эбит: чуваштар Васильей Митта диин аатырбыт поэттаахтара репрессияға түбэхэн 17 сыл устата хаайыыга, лаабырдарга олорбут (1957 сыллаахха, реабилитацияланан баран икки эрэ сыл буолаат, 49 сааһыгар өлбүтэ). Сэрин бүтэһигин диики Горьковскай уобаласка баар лаабырга эмиз репрессияға түбэспит биниги киһибит — билигин ССРС народнай учуутала М. А. Алексеев Миттаны кытта билсибит уонна — Митта үтүө да киһи этэ, өбүрүөт ыскылаатын үлэһитэ буола сылдьан эбни аһатан миһин өлөрбүттэн быһаарбыта, — диин суруйбутун миэхэ Аһнер Хузангай көрдөрбүтэ... Оһон ити билсиһини кэнэтэн иһиэххэ дииллэрэ саамай сөптөөх, кинилэр саха классиктарыттан А. Кулаковскайы эбэтэр П. Ойуунускайы тылбаастаан таһаарарга үөрүүнү кытта бэлэмнэр. Константин Иванов төрөөбүтэ 1990 сыл ыам ыйыгар 100 сыла туолар юбилейыгар «Нарисни» сахалы тыһыстагына ытаарың диин 1000 кинигэбэ сакаас онордулар — юбилейнай муһньах кыттылаахтара үөрүүнү кытта атылаһыахтара

дэһэллэр. Онон бары доботторум өрө күүрдэ-
нэр, санаабын көтөҕөннөр — Чебоксары куорат
«Чувашия» диэн гостиницатын чуумпу хоһу-
гар олорон мин поэма тылбааһын бүтэрэн кэ-
биситим. Үлэли олорон биһиги норуоттарбыт
биир төрүттээхтэрин, олохпут сайдыта кытта
уруулуутун уонна бу Нариспий курдук Суо-
һалдьыйа, Ньургуһун сордоммуттарын сана-
талаан ылаттырым. Чувашия народнай поэта
Яков Ухсай бокуонньук биир дойдулааҕа, чу-
гас аймаҕа К. Иванов литературнай нэһилиэс-
тибэттэтин туох эмит хаалбытын булан таһаа-
рарга элбэҕи оҕорбут. Ол эрэри 1940 сылга
диэри баай уола баай кыһын аатырда сатыыр
диэн ити поэманы элбэхтик критикалыылара,
тахсарын туорайдахаллара үһү. Онтон, под-
строчнай тылбааһын билсэн баран, Москва су-
руйааччылары, ордук Александр Фадеев, «На-
риспийны» тылбаастатарга туруммуттар. Бас-
такы тылбаасчытынан Александр Жаров
буолбут, ол эрэри Борис Иренин диэн поэт
сэри саҕана оҕорбут тылбааһын ордороллор —
ону Александр Твардовскай өйөөн, хайҕаан
«Нариспий» туһунан үтүө тыллары этэн хаал-
ларбыта баар. Бэйэм санаабар, уус-уран өртү-
нэи Борис Иренингэ, баҕар, тийбэт да буол-
лун — эгилитэ-бугулута суоҕунан уонна ориги-
налыгар чугаһынан Педер Хузангай тылбааһа
ордукка дылы, мин үксүн онон туһанным.
Биллэн турар, чуваштар поэма подстрочнай
тылбааһын ыһыһытара (ол миэхэ төһө да хо-
йутаан тигистэр), кэлин хаттаан көрөргө, ре-
дакциялыырга миэхэ улахан көмөлөөх буолла.

Константин Иванов 1957 сыллаахха нуучча-
лы тахсыбыт айымньыларыгар чувашты
текстэ кытта баар, ол онно көрдөххө тылбыт

сөн түбэһинтэ элбэх эбит, өссө үкчү да тыллар бааллар: «хап-хара» диэммит «хуц-хура». Со-рохторо ыраах собуһунан да буоллар, өтөх ха-һырыатынан дыһэ оннун таайар кэриэтэ, ха-йаан да уруулуу тыл омоонноох буолаллар: «ман» — мин, миэнэ, миэхэ; «пур» — баар. Ман пур — миэхэ баар. Эр дьон бары сэриигэ баартарын кэинэ, «Коминтерн» колхозка бас-таан биригэдьиirinэн, онтон председателинэн үлэлээбит ветеран Анна Васильевна Маркизо-ва эмээхсингэ ыалдытты олордохпутуна, быһаҕас биибэлээх ыстакааммын толороору гыммытыгар: «Ман пур, ман пур!» — диэби-пэр — үөрэн бөҕө буолла, онно чувашты «бэр-кэ билэн эрэрбинэн» сүрдээбин хайҕаным да, бу киһилэрэ билэрэ диэн ситинтэн соччо өнүй-бэтэх буолуохтаах...

Чувашия сирин-дойдутун, аламаҕай үлэһит дьонун-сэргэтин олус сөбүлээтим, ол иһин үөрэ-көтө мичээрдии этэбин: сүрэхпэр ман пур, Чувашия!

1989.

Семен РУФОВ

I. СИЛБИИ БӨҮӨЛЭК

Уорастыйар кыһынтан
Улам сааһы тэнитэ,
Кулун тутар барахсан
Кулдьугураан кэлбитэ.

Хаары илгээт, аһаҕас
Харалдьыктар тахсаллар,
Ньюолах түүлээх, сымнаҕас
Ньургунуунар быгаллар.

Кырыа кыһын кыайтаран
Кырыысаттан таммалыыр,
Хомураҕын батыһан
Хоту диэки айанныыр.

Уоттаах чабыл халлаантан
Уһуктубут сыккыстар,
Үрдүк сирдэр ахсыттан
Үөрэ-көтө тыктылар.

Көңүлгэ оҕо-аймах
Күнү быһа көрүлүүр
Уонна атах сыгынньах
Уулуссаҕа сүүр да сүүр.

Сааскы күммүт дэлгэмник
Сардаҕатын ыһыктар,

Симэнээри түргэнник
Сир мичээрдий уһуктар.

Ойуур тиллэн, күөбүнэн
Оргууй ыллаан куугунуур,
Сийктээх хонуу нэлэйэн
Симэх ото долгуннуур.

Мөлбөй хойуу салгынга
Мүөттээх сиккиэр илгийэр,
Чыычаах үөрэ чаранга
Чыбыгырас үлүгэр.

Ыраас урсун күөнүгэр
Ыллыр-туойар күөрэгэй...
Үөр барааны мэччитэр
Өндөс уолга үчүгэй.

Субу-субу эргиллэн
Суолу көрөн ылара:
Өйүө аһын Силбииттэн
Өтөр ытыах буолтара...

Бааллар Силбии иһигэр
Байылыат олохтоохтор,
Бары дьадах көрүүбэр
Баайга да холоонноохтор.

Бөбөтүк, сииһиэ суохтук,
Бүтэйдэммит буолаллар,
Куруук онно от-бурдук
Куруланын тураллар.

Халын мастаах дьиэлэрэ
Хаптаһын сарайдаахтар,

Оттон тула күөх, кэрэ
Отонноох мас садтаахтар.

Ол ыаллар барылара
Улахан олбуордаахтар,
Олбуордарын ааннара
Ойуулаах оһуордаахтар.

Көммүт ыаллаах өттүттэн
Көрдөххүнэ, кырдыга,
Силбии үрдээн-тэнийэн
Син биир куорат курдуга.

Ойор күнү тэйитэн
Уорбатыгар күллэрэ,
Омуннаахтык битийэн
Уохтаах үрэх сүүрдэрэ.

Күөх халлаан кэлтэкэтин
Күлүгэ түһэн көһөр,
Үөт талах сэбэрэтин
Үөһэттэн үөрэ көрөр.

Чиркэллибит күстэби
Чиэрбэтинэн көөчүктээн,
Биир оһонньор үрэби
Бигээн тахсар, күөгүлээн.

Чугас, арай, оһолор
Чулум-чалым харбыллар,
Хайыа баарай оһонньор —
Хаанын эрэ хамсагар.

Аа-дьуо, эргэ күргэнэн,
Ааста айан киһитэ,

Улам тэйэн күрэвэн
Ойуурга киирэн сүттэ...

Аата, кырдык, саас Силби
Айылжата кэрэтиэн —
Сөбө, сэргини, кэрэхсин
Сөбүлэниэн: ырай, — диэн.

Көхтөөх ырыа, ооньуу-көр,
Күлсүү, чыычаах тойуга —
Эн кулгааххар өр да өр
Ингэн хаалых курдуга.

Дьонумсуйа хаамсаллар
Дьоннор, тохтуу-тохтуулар,
Сыйс-буор буолбут кыралар
Сылайбакка ооньуулар.

Кыргыттарбыт иһэллэр —
Кырдык, куба курдуктар,
Киэргэммиттэр, кэрэлэр —
Кимнээбэр да ордуктар!

Уолан дьоннор үгкүүлээн
Ойон-тэбэн эрэллэр...
«Олох — бэрт!» — диэн
мичээрдээн
Олохтоохтор этэллэр.

Күөнтээн икки атахтаах
Күүстээх бу аан дойдуга, —
Бары сири, ууну таах
Баһылаабыт курдуга.

Арай ирдэн турара —
Арыгыга, харчыга,
Арыт өйүн тумнара
Абылашпыт дьаллыга.

Көрдөөх каалам¹ кэмигэр
Көхтөн матар кэрэгэй —
Сир омуһах иһигэр
Симийн биибэ дэлэгэй.

Кэмэ суохтук ис, хаалаи,
Киэптээ киэһэ, сарсыарда —
Сэттэ күниээх бу каалам
Сэмэлээбэт кими да.

Иһэн-аһаан, үгкүүлээн
Им сүтүүтэ бүтэллэр,
Ырыа-тойук, сүгүлээн
Ыраах эһсэ сүтэллэр.

Оо, бу чуваш алтахтаан
Уйуттубат дии, адьас —
Мэһиллибит бадараан
Бэриинэли сымнаҕас.

Тойоттордуу сытынна,
Туохха, ханна — синэ биир,
Ыллаан ыра ыстанна,
Ыраах-чугас иһиллиир:

«Үлэлээтин — аһыгыи,
Үгдэрийдин — иһэбин...
Туох да ити быһыгыи
Тохтоппотун билэбин.

Оттуом-мастыам, үлэлиэм,
Ол кэнииттэн биибэлиэм,
Бэйэм киэнин бүтэриэм —
Бэрис диэн ыалбар тийиэм.

Ыалбар биибэ мэлийдин —
Ымдааны да иһиллиэ,
Оттон онтум да суох диэтин —
Утуйарга тийиллиэ...»

Ыллаан ааста көр кэмэ,
Ыһыы ыкта олустук...
Оттон чуваш бэлэмэ
Оттой суоҕа: холуочук!

Ээй, итирик чуваштар!
Эһи турун, өйдөнүг!
Туһалаах халаан ааста —
Тула күөҕү да көрүг.

Оо, сэгэрдэр, кытаатыг,
Охтон-быстан биэримэг!
Сэниэлээх ини, атыг?
Син сылдыһа дуо, тэлиэгэг?!

Тымныы уунан ыһыахтан,
Тырымныы хааныг кэйдиг!
Аһаан-сизэн күүстэн-уохтан,
Арыгыг дьаара тэйдиг!

Көлүй аккын, ыстаннар —
Күн туруо үһүө, күүтэ...
Хойутаама, тиэтэй, бар,
Хомуй үрдүк үүнүүтэ!

II. КЫЫС КИЭНЭ КИЛБИЭНЭ

От быһыгар сэгэйэр
Олус кэрэ сибækки,
Оттон Силбии иһигэр —
Нарын-сэмэй Нариснии.

Оо, кырдык да барахсан
Оруоса курдук кэрэ!
Иэдэстэрин уматан
Игэ кыһар, тэтэрэ.

Харахтара тырымнаан
Харас отон курдуктар,
Суһуохтара суһумнаан
Субуллагныыр долгуттар!

Обуруота, маньыата
Оргууй тыһаан кылырдыр,
Минньигэстик маньыта
Мичээринэн абылыр.

Уол диэки көрдөбүнэ —
Умайбыт уол күл буолар,
Оччоҕо ойор күнэ
Нарисниттан наар тахсар...

Үрүң күн уота уостуо —
Үгкүүлүүрдүү тэриниэ,

Сэбэрэтин онгостуо,
Сэлгэмэтин ² иилиниэ.

Сага симэх лиэнтэтэ
Саннын нонгүө түһүөбэ,
Кыһыл былаат киэргэтэ
Кыыс төбөтүн иилиэбэ.

Көргө-нарга ыллаһыа —
Күөрэгэй туойар дэтэр,
Күлэн-салан лыгкыныа —
Көстөөх сиртэн иһиллэр.

Киһи, маннык киэһэбэ —
Кэхтэн хаалбат киэргэлэ,
Уолан киһи кэрэбэ
Умсугуйар эрэлэ.

Хойут кэлэр дьиэтигэр,
Хоһугар киирэр, сытар —
Дьулусханнаах түүлүгэр
Дьолун булан утуйар.

Тураат, түһүө түбүккэ,
Туһалаабы оноруо —
Оргууй ыллы, түһнүккэ,
Оһуор анһа олоруо.

Биитэр, иһини тиэтэтэ,
Бэркэ таптыы бэрийиэ —
Онно саптаах иннэтэ
Умса-умса күөрэйиэ.

Илиитинэн лүөн отун
Илдьи тыытан үллүктүө,

Салгыы онтон хойутун
Сап хатыа, тагас өрүө.

Сууннун куоска сирэйин —
Субу ыалдьыт кэлиэ диэ,
Оччоҕо өрүө чэйин,
Остуол аһын бэлэмниэ.

Күн эрэйин билбэккэ
Көҥүл босхо олоорто...
Дьиэни биирдэ эмискэ
Дьэ сыбаат дьон толоорто!

Куотуһан да — Михэдэр
Курдук баай ыал суох этэ,
Наһаа үөрдэр-көтүтэр
Нариспитын кэрэтэ:

«Ким баарый манньк кыыстаах?
Киниэхэ дьэ ким тэнгнээх —
Мааны атах тагастаах,
Манньыат, симэх кизргэллээх?»

Өтөрүөн киһиэхэ
Үөскээбэтэх кыыстаахпын,
Туохпун бары киһиэхэ
Туран биэрэр кыахтаахпын.

Булуюххут суоҕа диибин
Бу мин баайбар тэнгнээҕи,
Сундууктарга симэбин
Сукунаны, түүлээҕи.

Ампаардарбар толору
Ары, бурдук, биибэ, мүөт...
Барыларын олору
Бас билиэбэ баай күтүөт!»

Кырдыаҕас баай Михэдэр,
Кырдык, баары эһпитэ:
Кинилини ким да, дьынгэр,
Киирсэр кыаҕа суох этэ.

Олбуора дигэн — дьэ эрэ,
Ол иһигэр туох суоҕай —
Үтүө үрдүк дьыэлэрэ,
Үгүс тутуу, дал, сарай.

Бурдук киэнтээн, ампаардар
Бураллыахха дылылар,
Үгүс мал-сал туймаардар,
Өйүг-санаан ытыллар.

Кыһыл көмүс эбиэстэн
Кынаттаммыт дуул аттар,
Ыараан, туолбут сиринтэн
Ыадагваспыт ынахтар...

Ытык сиргэ турар дьыэ
Ыраахтан ол дьэндэйэр —
Озонньорбут оһон дьэ
Оруннаах суолу этэр.

Маасылыгка³ кэһниттэн
Манньыппыта малааһын —
Сыбааттардыын кэһсэтэн
Сыттаабыта кысчаанын.

Силбингэ, үөнэ тымна,
Сэмээр бири күүтэллэр:
— Дьэ уруу чалларына
Дьикти буолуо! — дэһэллэр.

— Иккиэн да нэл-тиэл баайдар...
— Иһиэ-аһыа этибит!
— Снимэк⁴ кэлэ оҕустар!
— Син биир күүтэн эрдэхпит...

Оо, Нариспи дьиэтигэр
Улуу түбүк, адьаһын —
Сүпсүгүрэ тигэллэр
Сүктэн барар таһаһын.

Арай кыыспыт барахсан
Адьас куурбат хараҕа,
Сетнер аатын түүн тахсан
Сипсийэр хараҕаҕа...

Барык-ойуур хонноҕор
Баара эргэ балаҕан,
Сетнер онно олорор,
Симик уота кылайан.

Сетнер — кэрэ бэйэлээх,
Сэлиик ата — кынаттаах,
Кырдьан эрэр ийэлээх,
Кыыһыар хааннаах тымырдаах.

Илиилэрэ хатыллар
Ингиир-ситии былчынҕнаах,
Өстөөхтөрдүүн харсыһар
Өргөс өйдөөх-санаалаах!

Баайа дуола отойдуу
Барыта манан бүтэр...
Иирэн кымын биэриэ дуу
Итинниккэ Михэдэр?!

Уолаи бэрдин Нарисни
Олус таптыыр, мээр саныыр,
Ол да иһин бу кисти
Уйа-хайа суох ытыыр.

Сүдү арбай дуун мастан
Сөрүүн күлүк түһэрэ,
Сыккыс, кини анныттан,
Сыыдам уутун сүүрдэрэ.

Сэмээр, атын уулата,
Сетнер суолу маныыра...
Күн тахсыта тулата
Күлүмүрдүү сырдыыра!

Солуурдара лыгкырдаан,
Суол бүгүттэн көстөрө,
Онно тин-тин охсуолаан
Уол сүрөбэ мөхсөрө...

Нарын сэмэй уоһунан
Нариспиита мүчүгнүүр,
Уохтаах таптал уотунан
Уол хараба күлүмнүүр.

Оргууй кууһар сэгэрин,
Онно кыһа эй диэбэт...
Уонна тугу этэрин
Уол бэйэтэ да билбэт...

III. СИИМЭК ИННИНЭЭБИ КИЭНЭБЭ

Сыккыс, өнгү тарѳата,
Сылдыгырымы сүүрдэрэ,
Үрүң көмүс уорѳата
Үрүлүйэ күлэрэ.

Кыыс онтон уутун баста,
Кыһыл ингэ сандаарар,
Уола, атын уулата,
Омуннаахтык сангарар.

Үөнэ, дьолго тардыһа,
Үөрбүт чыычаах ыллыыра,
Оттон Сетнер куолаһа
Уйадыһа ытыыра:

«Туора дойду урдуһа
Тутан барыа эйигин —
Көмүс кыыспын сайыһа
Көрөн эрэ хаалыам мин...

Аѳан, баайтан ордугу,
Аан дойдуга дуол булбат,
Киэбирэн, мин курдугу
Киһиэхэ да холуйбат...»

«Сетнер, хайыан баарай... Ах,
Син куопшаппыт дьылѳаттан!»

Баайдар диэммин мин хайдах
Баряхпыный дьоммуттан?

Ытаа, аатас — мин дьонум
Ылымматтар, билэбин...
Хайдах гынан... Оо, сорум!
Хайыбытый билигин?!

Киэхэ, бу күн кириитэ,
Кэтэрдэллэр сабыбын,⁵
Овоң, уруу илдьитэ,
Оҕоһуолуо малааһыи.

Ол Кудьалба⁶ киһитин
Олус уордаах дэһэллэр —
Этий, ким быһымай миигин?
Этий, этий даа, Сетнер?!

Эйигин эрэ таптаан,
Эн тускар олоробун!
Оттон дьылҕам, оо, дьулаан!
Олус да сордонобун...»

«Миэхэ баар — хоһуун төбөм,
Мин таптыыр ийэкийим,
Түргэн сэлиик ат көлөм,
Төлөннөөх сүрэхийим...

Ол эрээри барыттан
Олус күндү, дьинг кэрэ —
Мэҥизлээх аан дойдуттан
Миэхэ сыччах эн эрэ!

Киһинг — мин хаан өстөөбүм,
Кинини тууйуум, арай...

Онтон син биир өйдүөбүм —
Ол тугу абырыаҕай?!

Арай барсыым диэнигин эт —
Аппытын мэнгэстэбит,
Сибилигин сах билбэт
Сиригэр сиэллэрэбит...»

«Уой, Сетнер, бара орус —
Уу бастына иһэллэр!
Көмүһүөм, саатар дьобус
Көрсүһэр дьол тигистэр...»

«Нарисии, үөһэ тыынаат,
Наар санаар миигин манна!»
Онтон ат, өрө тураат,
Охтуу сууту ыстанна.

Хараастыбыт Нарисии
Хамсаабакка согуорда,
Төннөн кэлиэ диэбиттин
Төһө эбит өр турда:

«Сэгэртэйиэм, эйигин,
Сетнер, тоҕо умнуомуй?
Ол кырдыаҕас киһилиин,
Оо, хайдах олоруомуй?!»

Эттэ кэлбит биир саҕаас:
«Иэдэйбиккин отойдуу —
Эрин наһаа кырдыаҕаас?
Эһиһэн, биитэр, тийибэт дуу?»

Туустаах тылга тэн харда
Туох да диэни эһиһкэ,

Уутун бастаат, кыыс барда
Оол костөр бөһүөлэккэ.

Ийэтэ кими эрэ
Идэтинэн мөбүттэр,
Тиэргэнигэ Михэдэрэ
Тэлиэгэтин бөхсүйэр.

Көмүс кыыһын туһугар
Көлөһүнүн киэр илгэ,
Баабый курдук уһанар,
Барыта — игиир-силгэ.

«Төрүөбүттэн бу күнү
Төһөлөөх күүттүм этэй,
Бүтэһиктээх үтүөнү
Бүтэриэххэ — чэй, тиэтэй!

Күтүөт — мааны, баай, дьоһун!
Күндү эдэр кийииккэ
Тэһиээх тэһил буолуохтун
Тиэллэн тийэр кибииккэ.

Сарсын — сиимэк, ыксыахха,
Сабалыахха урууну,
Барыарда да ытыахха
Бастакы олорууну!»

Билгиһэн турбуттара
Биибэлээх буочукалар —
Хор, агардас сыттара
Холуочутуох курдуктар!

Буһарыллаһ баартара
Бурдук уонна эт астар —
Тууй-сиз, сыччах паардара
Тоторуохха дылылар!

Уолаттар, көтүөх курдук,
Оргууйдук дуғуналлар,
Кыргыттар, көрүө суохтук,
Кынтаһа долгуһаллар!

Сыбаайба бэлэмгэр
Сыыдамнык сүүрүү-көтүү,
Оттон биир кыыс сүрэбэр
УйаламMAT ол үөрүү...

Эмиэ ас бэлэмвэһэр,
Эмиэ ыксыыр да буоллар,
Саамай санһыар күнүгэр
Санаата төһө турар...

Дьоннор ол күн кээлтэрэ
Дьонун аатты-һымаатты,
Ыраах сиргэ бу кэрэ,
Ыраас кыһы сыбаатты.

Өйдүүр — ытаан ылбытын:
«Өссө биир сыл тохтуум мин,
Суос-соботох кыыскытын
Сор суоллааман!» — диэбитин.

Испит киһи идэтэ,
Истиэ суоҕа — ол чахчы:
Оболорун кэриэтэ
Ордук буолта үп-харчы.

Кыыс бу дьонун дууһата
Кытаанах боолдьох курдук,
Оттон кини санаата —
Отой нарын, оботук.

Чыычаах буолан хааллар дуу —
Чыбыгырас ырыалаах,
Көнгүл дуолу уруйдуу
Көтүө этэ бэрт ыраах...

Күн кытарчы көрүнэн
Күөх ойуурга тимирдэ.
Бөдөн сүөһү үөрүнэн
Бөһүөлэккэ бу киирдэ.

Ынахтарын кыргыттар
Ыгыртааннар көрдүүлэр,
Көлдүп эдэр уолаттар
«Көмө буола» сүүрэллэр.

Ынах куотта дэсигээт,
Ыраах кыыстаах уол сырсар.
Бургунаска кэйдэрээт,
Боросуонак часкыйар...

Былыт тэнэ оргуйбут
Быыл хаптайда, ол кэинэ
Биздэрэни соһуспут
Биир эмээхсин көһүниэ.

Биздэрэтэ — улахан,
Биибэ онно дэлэгэй:
Ой, тутуохха ырахан!
Ой, иһиэххэ үчүгэй!

Ити аата Михэдэр
Илдьит ытар быһыыта:
«Биһиэхэ баар,— диэн этэр,—
Биибэ киэвэ аһыыта!»

Эмээхсинэ атыллыр
Эбэрдэлиир боруогу,
Биибэтиттэн кутталыр
Биирдин өлгөм хомуоһу:

— Үөлээннээхтэр! Дьолбутун,
Үөрүүбүтүн үллэстинг,
Оҕоккооммут уруутун
Остуолугар тиэтэйинг!

«Баһыыба, ийэкийбит!
Баран бөҕө, дьэ, эчи!
Үөрүүгүтүн тийэммит
Үллэстиэхпит ыьиргиччи!»

Ыкса киэһэ эмээхсин
Ыалын бары эргийдэ,
Аһы кэлэн бэйэтин
Аһын-үөлүн тэрийдэ.

Үөлээннээхтэр хомуллан
Үөрэ-көтө барыахха,
Аһаан-сиэи, ыллаан-туойан
Аллараастаан хаалыахха!

Аймах-билэ оҕонньор
Латтаах кыһын сыыттаабыт,

Ким бағалаах кэл, озор,
Киирин! — дигэн ыгыртаабыт.

Уруу сизэрин тутуһан
Уокка ас кутуохтаахпыт,
Өбүгэ дьон туһунан
Өрүү ахтыах тустаахпыт:

«Ырайга баар дьоннорубут,
Ыраахтан ыл, болбойун!
Бу суманнык дьоллоохпут —
Бука дигэнгит дуоһуйун!

Нарисниига баҕарыг
Наар үөрүүтэ-көтүүтэ,
Уолбат дьолло аҕалыг
Уонна уһун үйэтэ!»

Сити курдук ахтаннар
Сизэрдэрин ситэрдилэр,
Онтон уруу ытыллар
Уһун хоско киирдилэр.

Тобуктаан турав, кистээн
Тохтообокко кыыс ытыыр,
Арыгыны күөрэтэн
Аҕалаах ийэ алгыыр:

«Дьоллоох буол дигэн, Нарисни,
Дьонун алҕаан эрэбит,
Эргин кытта биир биисти
Иллээх озор дэһэбит.

Баар мөхтүн-хайаатын —
Баайыллыма, нирсимэ,
Хоһуун, сэмэй кыыс аатын,
Хотуой, түһэн биэримэ!»

Кэмчизэрийини, кэбэлий!
Кэлтэй көр-нар, кутаалан!
Үрэр хабах⁷ энэлий!
Үгкүү, тойук, сабалан!

Унаар түүн. Ыл барыта
Утуйбута ыраапшыт,
Ый намыннык сырдата
Ыраас уотун умашыт.

Уолаттар үгкүүлэрин
Уох ньиргизэрэ уоскуйбут,
Кыргыттар күлсүүлэрин
Кылыһаҕа чуумпурбут.

Сааскы күнтэн сылайбыт
Салгын сойон ньургуйар,
Арай ханна эрэ ыт
Аа-дьуо үрэн моргуйар.

Уутугар агаарыйа
Онно бөтүүк хардарар,
Онтон хат нухарыйа
Орто дойду ах барар.

Ууларын хана дэлби
Утуйдуннар чуваштар!
Арай сордоох Нарисии
Аймана, ытыы сытар...

IV. УРУУ

Күн тахсыабын иншиттэн
Күдэн буруо унаарар,
Ону бааннык дьиэтиттэн
Омун чуваш таһаарар.

Өскө сиймэк буолла да
Үтүө үгэс туолуохтаах —
Хара бастаан, сарсыарда,
Хайаатар да суунуохтаах.

Кыһахтанан-кыһынан
Кып-кыһыл дьон тахсаллар,
Үп-үрүг ырбаахынан
Үтүөмсүйэ сырдыллар.

Бүгүнгү күн бэлиэтэ —
Бөлөхтөһөн мусталлар
Уонна, иэтээх кэриэтэ,
Уруу диэки хаамсаллар.

Сарсыардаттан энсиллэр
Сага көрдөөх аһааһын:
— Дьэ бу буолар, — дэһэллэр, —
Дьиниээх уруу-малааһын!

Аһаҕас аан угуйда:
Аастыг-туордун дуу, наһаа?

Ыгырыктаах буоллуҥ да —
Ыалдыт киирэн ыл, аһаа!

Аан аттыгар симсигэр
Атах-бытах дьон муннаах,
Туох эбит тиксиз диэннэр
Тураахтыыллар быһыылаах.

Хамсатыылаах үгкүүвэн
Хабах — шибыр зйээрэр,
Эдэр паара эрийсэн
Эргичийэ тэлээрэр.

Сылайдыгыт — сынньалаҥ,
Сынньанныгыт — үгкүүлээҥ,
Ыккардыгар — уоскулаҥ,
Ыллаан-туойан көрүлээҥ!

— Бай, бу уолу көрөбүөт?!
Барыах, көргө кыттыахха!
Оҕо чыычаах үһүбүөт —
Оонньоһуохха, ыллаахха!

Эмиэ шибыр эгээттэн
Эдэрдэри холбооттуур,
Харса суох дибдийинттэн
Халыҥ муоста хотоннуур.

Үөрүүтүттэн Михэдэр
Үгкүүлэһэн тириттэ —
Ити аата дьын эдэр
Эрчим сааһын эргиттэ!

Эттон остуол баһыгар
Обонньоттор ыар-нүһэр

Бэйэлэрэ мустаннар
Баркэ тапсан эрэллэр:

Оџо бәрдин төрөтө
Олордушнар эдәрдәр —
Илләэх олох төлкөтө
Эгәрдәстин! — дәһәлләр.

Таһы дьоллоох кыыс, —
диһлләр, —

Тахсар этэ биһиэхэ,
Ол туһугар иһилләр
Уонна өссө иһиэххэ!

Уолаттары кыргыттар —
Уой, тэнтэрэн биэрәлләр,
Ол ахсын уллуҕахтар —
Уой, тингийэн түһәинэр!

Хамна солко бытырыыс
Хаймытынан кылбайар
Кыһыл өҥнөөх саҥа быыс
Кыргыттары саһыарар.

Сабытынан сирэйин
Саба таршыт Нариспини,
Ырыҕалыыр эрэйин,
Ытыр, санна титирини.

Тулалаабыт дьүөгэләр
Туой уоскута сатыыллар,
Аралдытан киһиләр
Ах барбакка ыллыыллар.

Ол ырыба ишиллэр
Уордаах эрин сагата,
Кыһарҕанга тэпсиллэр
Кыыс ынырык дьылҕата...

Барыан, дириллэр, арахсан —
Баар-суох дьолгун быраба...
Эх, дьүөгэбит барахсан,
Эрэй уонна кыһалҕа!

Уруу өссө тэнийэн
Уста, бара туруохтаах —
Аймахтарын кэрийэн
Алгыс, бэлэх ылыахтаах.

Бобуосканан сылдьаннар
Буолунай ыалдыттыыллар,
Эмиэ дьүөгэ кыргыттар
Эгээритэ ыллыыллар.

Эмиэ шибыр түүн-күнүс
Эймэһитэ тыһаата,
Үгүс эдэр дьон күдүүс
Үгкүүлэһэн айаата.

Ол бобуоска кэнииттэн
Оҕо бөҕө батыһар,
Бэрт набыллык нэлэйэн
Биир кырдыбаас бу сытар.

Син туруох баба баар да —
Сирэ тарда тураахтыыр,
— Сынныаныым, — диэн
быһаарда,
Сытаат, мунна тыһаахтыыр.

V. ИЧЭЭН

Соботох түннүк дуомнаах,
Сууйуллубат — куруиньук
Эркиннэрдээх дьинэ мугнаах
Игнэллэн турар куруук.

Аһаҕас аан боруогун
Аһан, арай, ол дьинэ
Көтөн түстэ күн уотун
Күлүмүрдэс сүүмэбэ.

Баара онно, саас ылан
Бадьк буолбут оҕонньор —
Олооччутун талахтап
Огостуна олорор.

Сырдык күн дьинэ эркинин
Сыһаһалаан айанныр —
Бастаан ичээн иэдэһин,
Баттаһын онтон сыллыр.

Ичээн уонна бу үүтээн!
Иккиэйэхтин саһаннар,
Ойдон-быстан, тэһииркээн
Олорортон салтылар.

Иистэнэр иэдээнигэр
Иһиллиһи түспэтэбэ —

Ким эрэ үүтээнигэр,
Кэлбитин билбэтэбэ.

Обоньору хатырбыт
Уоһа хамсаан ыгыра,
Аан аттыгар сааһырбыт
Аһам дыахтар турара.

— Эй, эрэйдээх, дорообо!
Ити Сетнер ийэтэ —
Кыаммат дыахтар, огдообо,
Кыһалбаттан кэлбитэ.

Уолбун дынгнээх көстүбэт
Олус наһаа буулаата,
Туой санааргыыр, кэпсэппэт —
Туохтан буолуой, ол аата?!

Сэргэтэһэн бараанар
Сии ланна сэлэстилэр —
Былыргыны бараанар
Быйылгыга тийдилэр.

Көстүбэттэн обону
Көлбөрүтэр маньатын,
Ырбаахылаах чулкуну
Ытыах буолла күн-сарсын.

Дьоһуннанан олорон
Дьобойон сөбүлэстэ:
— Көрдөһүүнү толорон
Көрүүлэниим дуу? — диэтэ.

Олооччуттан арахсан
Обоньор оргууй турда.

Үөттүрэх маһы ылан
Үүтээн аанын олуйда.

Собун кэттэ, кыбынна
Соргулаах бэргэхэтин,
Тимир үөһэ дугунна —
Тириэриннэ бэйэтин.

Имэрийиннэ сэпсийэр
Ииччэх-бааччах бытыгын,
Одууласта иннигэр
Уурбут эргэ маниһыатын...⁹

Онтон ичээн кырдыһас
Уоһа хойнон сангарда,
Эмээхсинггэ сайаһас
Истин тылы ыһарда:

«Сүүһэ дьөллө сааллыбыт,
Сүрэбэ эмиэ баастаах —
Ониук нүүлэх¹⁰ дьаһайбыт,
Од — булгуччу туолуохтаах.

Көрдүм нарын дууһатын,
Көөнньөр хааннаах сүрэбин,
Олобор кыһалбатын
Уонна быстах үйэтин.

Хабыс кэмгэ куолута —
Хаана-сиинэ тымныйар
Уонна нарын дууһата
Уорастыйар, атыйар.

Хатгаан куйаас сатылыма —
Хаана приэ, оргуйуо,
Оргуйуо да — умайыа,
Умайыа да — күл буолуо!»

Сонун устан ыйаата,
Суостаах собус туруга
Хайдах эрэ сымнаата —
Хараастыбыт курдуга.

Онтон, эмиэ эргиллэн,
Уоскутардымы эһнитэ
(Иччилээх тылы истэн
Эмээхсин иэдэйбитэ):

«Ол кирэмиэт¹¹ соруйан
Оҥоһуута буолбатах,
Абааһытын дьаһайан
Анаан-минээн булбатах!»

Оннук үөһээ дойдуттан
Уураахтамыт дьылбата,
Ыра көстөр — утарсан
Ытыыр-сонгуур сыһата...»

Инникитин тойонноон
Ити курдук сагарда,
Олооччутун дьэ онтон
Оҕостон киирэн барда.

Оттон Сетнер ийэтэ
Ол бара тураахтаата...

Аны ичээн бэйэтэ
Аймаһыйда санаата.

— Бэйи эрэ, — соѳо диир
Бэйэтэ бэйэтигэр, —
Буолбатаҕа буолла дии
Бу уһун үйэтигэр?!

Иэдээннэрин туһунан
Истибит буолан, кэлин
Алып-ньуолбар тылыннан
Албынныыра мэлдьитин.

Оттон бүгүн отойдуу
Онтун умнан кэбиспит...
Дьин кырдыгы эттэ дуу?
Дьэ дьикти буолар эбит!

.....

VI. КҮРЭЭНИН

Күн солбуга ый тахсар,
Көр-нар дьизэҕэ тыын ылар —
Ыллаан-туойан бараннар
Ыалдыттар тарҕастылар.

Хонууга түүн ыччаттар
Хороводтаан баартара,
Нарисни эмиэ тахсар —
Наарын бири саныра:

Бүгүн кини көңүлүн
Бүтэнигэ буолуохтаах —
Күндү уолун күлүгүн
Көрөн хаалар баҕалаах...

Сетнер, кырдык, сибизни
Сити турар, сабыста...
Ону көрөөт, Нарисни
Уйарҕаан ыты сыта.

Үрүө-тараа тарҕаһан,
Үгкүү хойут син бүттэ...
Хаалта паара куустуһан —
Хайа, ханна бу сүттэ?!

Уоттаах чабыл сулустар
Улам уостан истилэр,
Ыае хараҥа былыттар
Ыараан, мустан кэллилэр.

Ардах түстэ курулуу,
Аппа, хотоол уутуйар,
Тыа куугунуур, хонкугинуу,
Тыал бөрөлүү улуйар.

Тымтар тырым чабылбан
Тыаны сырдат да сырдат,
Омоох суолу устунан
Ойон иһэр аллаах ат.

Көлөһүниэх уу буолбут,
Күүһэ эстиэр сөп эбит —
Уорбатыгар куустуспут
Уоллаах кыһы мииниэрбит.

Суп-суон, үтүө дуун мастар
Суолу тэлэн биэрэллэр,
Дьобуннаахтык туттаннар:
— Дьоллоох буолун! — дэһэллэр.

Халлаан сырдаан, күн тахсан
Хараганы кыйдаата,
Уһуктубут дьон мустан
Уруу диэки хамсаата.

Уолаттарбыт үнкүүлээн
Уохтарын таһаардыннаар,
Кыргыттарбыт көбүлээн
Кыгкыны ыллаатыннаар!

Ону — шибыр тыһаабат,
Оонһуур уола көстүбэт,
Биибэ күүгэн аллыбат,
Били мүүт да биллибэт.

Күөстүүр дьизэ оҕонньор
Күргүйдүүрэ иһиллэр...
Туохтан бары соҕооннор
Тоҕо бу ньимийдилэр?!

Сетнер уонна Нарисни
Сити түүн күрэммиттэр —
Оонньуу, көр-нар, кэпсэтин
Ол иһин мэлийбиттэр.

Үөл-дьүөл буолан барышта
Үс аттаахтар сүүртүлэр,
Ойуур иһин ырытэ
Ону-маны көрдүлэр.

Суураллыбыт да буоллар,
Суолу-иһи элбэхтик
Ирдии, хайа сатыыллар,
Иһиллиллэр сэргэхтик.

Күн табыста — баҕар, күн
Көмө-ньыма буолаарай?!
Суох, тугу да көрбөккүн,
Суор күтүр ааста, арай.

Көтөрдөр айманаллар,
Көрдөбүлү салгыахха —
Үөл тыа дьиппиэн да буоллар,
Өссө үөһүн булуохха.

Кинг-хаан холлон, аттаахтар
Кириэс-мараас көрдүүлэр,
Тохтоон туруо суохтаахтар —
Туора-маары сүүрдэллэр.

Уу, бу Сетнер сытар дии!
Утуй — маньыр үрдүк дуун.
Ойоѳостуу Нариспий
Олорор эмиэ нуктуу.

Ынырыгьян: аѳата
Ыт буолбут, арай... — түһүүр, —
Уонна, тийһин тыаһата,
Ойуурга кыһын көрдүүр...

Бары маһы олорчу
Барчалаан үлтү хаамар:
«Бэйи, булуом — булгуччу
Биирдэ уобуом!» — диин саанар.

Уой, бу булла быһыылаах!
Уһугунна Нариспий —
Сордоохторго үс аттаах
Субу сүүрдэн иһэр дии...

— Оо, Сетнер! Иэдээн эбит!
Уһукта тарт — куотуохха!
Быстар-ойдор кэм кэлбит —
Быһаа! Хайдах буолуохха?!

Музыкаһыт модьу уол,
Модун икки эрэттээх,
Кэлбиттэрэ — биллэр суол —
Кэлгиллибит киһилээх.

Эмээхсин, кыһын кыраат,
Эриэс түстэ баттахха,
Оѳонньор, даллах гынаат,
Уолу биэрдэ харахха.

— Ийээ, миигин баттахтаан
Илиигинэн түһүмэ,
Ити курдук такайан
Эн үтүөнү күүтүмэ...

— Туһалаахха илииги,
Туттуон этэ, кырдыаҕас,
Төһө да эттээ миигин —
Төрүө суоҕа күлтэн мас!

Кыбдырынаат, Михэдэр
Кымньытынан дайбаата
Уонна, кыыннан, бу эдэр
Уолу дэлби кырбаата.

Кэлгиллибит эрэ диэн
Кэбилээтэ олустук —
Сетнер, өйүн сүтэрэн,
Сиргэ сытар, кун курдук.

Ийэтэ муннаах баара
Иэйэ ытыр, көймөстө,
Илдьиниг диэн, далбаара,
Икки ыалын көрдөстө...

Кыыстарын сууйан-сотон
Кылбатан таһаардылар,
Быыс кэннигэр олордон
Быралыйбат гыннылар.

Эмиэ көрү саҕалаан,
Ээй, чэйинг, дьэ иһиэххэ!

Күрээн сэлдэмы туһуан
Күтүөккэ кэпсээмиэххэ...

Күтүөт кэлиэн иһингэр
Көбүлэммит бу уруу,
Кырдык бэрт да, дыһингэр,
Кыбыстыылаах собус дуу?!

VII. ИККИ УРУУ

Күн орото ааһыта
Көөнньөр куйаас — сырылас,
Отгон село кытыта —
Ойуур иһэ куугунас.

Саамай иллэг дьон-сэргэ
Сарсыардаттан кэтэхэр
Итиэннэ Михэдэргэ
Иһэллэр диэн биллэрэр.

Табырҕата сиэллэрэн
Тахсан кэллэ ойууртан —
Көрөн-истэн бүүчүйэн
Күндү күтүөт Тахтамаан.

Тыҥа сантай муруннаах,
Тыра быспыт харахтаах,
Кыһыллыгы бытыктаах,
Кырыктыһыт баттахтаах...

Бэргэхэтэ маньыаттаах,
Билис сонноох, бэйэтэ —
Киэбирбит, тыйыс хааннаах:
Киһи киэнэ «кэрэтэ»!

Ырыа-тойук, көр-күлүү —
Ыалдыт бөбө симиллэр,

Биибэтинэн күндүгүү
Бэлэм турар Михэдэр.

Көр-нар, сизри толорон,
Күөдүйээтин кытары,
Кибиккэбэ олорон
Кийиит кэллэ утары.

Дьүөгэлэрин көхсүттэн
Дьүһүнүн одууласта,
Наһаа сирэн, кэлэйэн
Нариспий уһун аста:

«Дэ туох айыым иннигэр
Дьонум миигин сизтигит?
Туора, билбэт киһибэр
Тоҕо эргэ биэрдигит?!

Таах сордонуон, Тахтамаан —
Таптаргың көрүллүө,
Олордуон суоҕа куттаан,
Ол кэриэтэ өлүллүө!»

Сыбаат мүөтэ, биибэтэ
Сылааньыта тоһуйда,
Уруу ыттар кибитэ
Уус-ураннык хоһуйда.

Ыллы-туойа биибэнэн
Ыһахтанан күллэртиир,
Күтүөт ата сэлиинэн
Көтүтээри тэпсэнниир.

Сэргэстэһэн тураллар
Сэттэ аттаах эрэттэр,

Күргүөмүнэн ыллааннар
Күүлэй көрүн күүрдэллэр

Тэлиэгээн, атынан
Тиэстэн бөбө, малдыттар,
Боруотаны кымньыынан¹²
Бокуойа суох сабыллар.

Остуол ахсын уостубат
Уйгу-бийаг даргылла,
Күүөх унаарга астыбат
Көрүдүөстээх быйгылла.¹³

Онно үс күн умсаахтаан
Уулаабыттар күтүөттэр,
Төрдүһүгэр алтахтаан
Төннүөххэ диэн корбүтэр:

«Бэйи, биһи да тийээн
Бэлэмнэнэ этибит. —
Иһиэ дииллэр. — Тэһийээн,
Иэскэ-суолга киврдибит».

«Кэбиһиңг, ыксаамыахха —
Кэлээккитин ыппаһыт,
Өссө атын аймахха
Үөрэ-көтө аһааһыт!»

Эмиэ көр-нар салҕаанна —
Иһи уонна аһааһын,
Онтон оргууй уоһунна —
Убарыйда малааһын.

Күтүөт дьово хомунна,
Күтүөт дьово хомунна,
Ситэ түстээн атаара
Силбии ыала муһунна.

Кыыстарын сарсыныгар
Кыахтаахтык атаардылар,
Кылабыыһа аттыгар
Кылгастык бытаардылар.

Симиттибит кыыстарын
Силбийээннэр кэтиллэр,
Симэхтээх таҕастарын
Снэдэрэйдик симиһллэр.

Ырыган ийэтинээн
Ыраах Сетнер тураахтыыр,
Кыыһын диэки уол кистээн
Кылап көрөн ылаахтыыр.

Аҕалаах ийэ иккиэн
Алгыстарын эттиллэр,
Сүгүн сылдыаар онно диэн
Сүбэлиһллэр киһилэр.

Уолун кытта куопшутун
Умшубута буоллулар —
Саакка-суукка укшутун
Саҕарбакка хааллылар.

Борсоон өссө иһээтин
Буолла суолга тэринии,

Уолун көрө түнээтин
Уу-хаар баста Нариспни.

Тыаңа үгүс тэлиэгэ
Тыаһа улам ах барар,
Дьиэгэнийбит дьон-сэргэ
Дьиэ-дьиэ ахсын тарбанар,

Оттон Сетнер уол суолтан
Умса тутта туораата —
Абылаһыт кыһыттан
Арахтата санаата...

Аны дэ туох абырыай —
Арай өлөр хааллаңа,
Кэрэ кыһа да хайыай —
Кэхтэ-бохто бардаңа.

Ылларда кыһаллаңа,
Ылар мун тууйда бу сордуу...
Кэриэһин Кудьаллаңа
Кистээн бара сылдыһа дуу?!

Көмүс күндү сэгэрин
Көрөн турап былдыатта,
Баатыгарын, бу эрин
Баайа-дуола алдыатта.

Үнүр тыаңа куотаннар
Үтүөнү булбатылар,
Манһа-сулуу кутаннар
Мантан илдэ бардылар.

Маһан баттах Тахтамаан
Мал кэриэтэ ыллаңа,

Улуу пүүлэх дьылжалаап
Уурбут дьүүлэ буоллаҕа.

Ыраас таптал кыайбата —
Ыра кыаҕа суох эбит,
Баайга-дуолга, ол аата,
Бар дьон бастыын бэриммит.

Халтай тапты бу тааҕын
Хаалта, аата, абата!
Аанһал баар-суох кыыстааҕын
Атыылаата аҕата...

VIII. КУДЬАЛҒА

Имэнгирдэ Кудьялца
Иниэн-аһыан, көрүлүөн —
Түбүлээтэ селоҕа
Түбүк, түнтэ-түрүлүөн!

Кырдыа барбыт Тахтамаан
Кыыс үтүөтүн эрийбит,
Ол чиэһигэр чалбааттаан
Уруу бәрдин тэрийбит.

Уолаттар үгкүүлээннэр
Оргуйар уот курдуктар,
Кыргыттар эйээрэннэр
Кырымнаттан ордуктар.

Күн бэбэһээ Силбииттэн
Күтүөт кээлтэ уруттаан,
Иньэ гынан бу күүтэн
Иһэр-аһыыр Тахтамаан.

Кэрэ кыһы кэтэһэн
Кэлтэйэрэ буолла дии —
Хаарыан инэ тэтэрэн
Хаһан кэлэр Нарисни?!

Кудьялца — сүүмэ село,
Куораттыы да буолбатар.

Тахтамаан — тыгаан буолуо —
Таах уу курдук хантатар.

Холуочуйбут мэйинтэ
Холоруктуу эргийэр.
Уйгу ас оһно этэ —
Остуол үрдэ кэдэйэр.

Дьон иһэллэр-аһыллалар —
Дьобуһаабат, куччаабат,
Айхаллыллалар, ыллыллалар,
Арай күтүөт-ыллаабат.

Иһигэр наар толкуйдуур:
Иһэллэр дуо, Силбинтэтэн?
Итиэннэ эмиэ уулуур
Иһиэстибит иһиттэн.

Күн ортото буолуута
Күтүөт турда, нэбэнни:
Болдьохтоох кэм туолуута
Буолла — иһэр Нарисин!

Чуораанчыктаах дугалар
Чугдаарыйа нэйдилэр,
Бобуоскалаах аттаахтар
Бурбачытан киһрдилэр.

Кийинти төгүрүйбүт
Кини уонча дьүөгэтэ,
Кэнииттэн төкүһүйбүт
Кэмэ суох тэлиэгэтэ.

Сэттэ ыалга, кэлбиттэр,
Сэдэх ыалдыт буоллулар,

Көр — биибээн иһиттэр
Күүгэниирэ туоллулар!

Күлэн-үөрэн, Тахтамаан
Күндүтүгэр тийдилэр,
Аччык буолан өр наллаан
Аһаатылар-сиэтилэр.

Киһэ буолуор диэритин
Кэм да ыраах дэһэллэр,
Күтүөт мүөтүн, биибэтин
Күөрэлдьитэ иһэллэр.

Сиэри-туому, уруйдаан,
Ситэрэн дьон толорор,
Күн киирэрин Тахтамаан
Күүтэн ахан олорор.

Таптаһа, бу түүн тыыта
Тас ампаарга таһаарыа,
Дьэ онтон Нариспиита
Дьингээх ойох аатырыа...

Ампаар аанын олуйаат
Аймахтар тарбаастылар —
Дьиибэлээхтик ымайаат
Дьизэлэригэр бардылар.

Билэ-көрө чугуннаан,
Биитэр тугу гынаары,
Эдэр киһи барыгнаан
Эргийэр ол ампаары.

Уонна хас да көкөттөр
Отуйун арахпаттар —

Бу бычыкаа төбөттөр
Букатын да саапаттар!

Ол оёолор сабдыгнаан
Отой ыкса тинийэллэр,
Чунгнаан, улам чугаһаан
Чуор кулгаахтар истэллэр.

Эригэр кийинттэрэ
Эттэ-тынна быһыылаах,
Эгэлгэтэ, туох диирэ
Иһиллибэт — кыһыылаах!

Онно эрэ кыһыран
Ордоотоото: «Умнума —
Миэхэ аны утаран
Мээһэни лахсыйыма!

Уруу ааста даҕаны
Уодьуганнаам-тэһиниһиэм,
Кэлээт өссө, көр мань,
Киэбирбикки биллэриэм!»

Ити кэниэ отойдуу
Им-дьым буола иһийдэ —
Адьас ким да суоҕунуу
Амцаар иһэ ньымийдэ.

Уолаттар ол туһунаан
Омуннура кэпсиһиллэр,
Сири-буору аһынаан
Сип-сап сурах тэнийэр.

• • • • •

Оттон били барыншыр
Уолап тыа диэки түстэ,
Харса суохтук хардылыыр,
Хаана кыыныа мөбүстэ.

Истибитин-билбитин
Ингэришэн кэбистэ,
Кини хашнык кинитин
Ким да, хата, билбэтэ.

Аа-дьуо кистин сипсийэн
Арай дуупка дуун эттэ:
«Сити аасныт эрдьинэн
Сетнер сордоох уол этэ...»

Хас да сиргэ биибэ, мүөт,
Хааны бөбө билгийдэ —
Атаары диэн ол күтүөт
Аһылыгы тэрийдэ.

Сымарыттан Тахтамаан
Сыбааттарын маанылыыр,
Тонхойо бokuлуоннаан
Тосту бара сыһаттыыр:

«Тутах астаах остуолбун
Туоҕ баарынан ылынын,
Дирин, махтал буолуохтун —
Дэлби аһаан-сиэн барын!»

Холуочуйбут сыбааттар
Хононноһо түстүлэр,

Баар тымырдар-сыдыааттар:
«Баһаан ас-үөл! — дәстиләр. —

Мань, бэйи, бул, астаа...
Мааны-дэлэй баай остуол!
Ойоххун такай, таптаа
Уонна мэлдьи дьоллоох буол!»

Тиэргэнгэ эмис аттар
Тэпсэгниниллэр, снэлээри,
Тэлиэгэбэ сыбааттар
Тиэлиниллэр дьилээри.

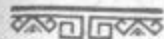
Ыараан хаалбыт силбиилэр
Ыллы-туойа бардылар,
Харахтарын нинигэр
Хаарыан биибэ дьалкылар.

Чугастаабы чуумпуну
Чуораанчыктар аймыллар,
Истин, түн-таң куугуну —
Итириктэр ыллылар.

Толуу аттар тиэтэйэн
Туйахтара күөрэнниир,
Сиртэн тэйэр сэлиттэн
Снэллэрэ үрэллэнниир.

Иһийдэ тыас-уус... Сөгөн
Истэ сатыыр Нарисни...
Ыраах арай быыл көтөн
Ытыллар күдэриктии.

IX. СИИМЭЖ КЭННИТТЭН

Уруу ааһан, көр бүтэн
Олох түстэ оннугар,
Күүһү-уоһу сөргүтэн
Күүрүн, үлэ туһугар!

Булуук тиэрэн, булкуллар
Буорга сир күөх симэбэ —
Наар ырыта тыгтыллар
Нарисни кыыс сүрэбэ.

Хотуурунан охсуллар
Хойуу от чээл дьөрбөтө —
Наар санааргыы хонкуллар
Нарисни кыыс төбөтө.

Итиитинэн иэдэтэр
Ийэ сирц күн уота —
Наар кууран-хатан иһэр
Нарисни кыыс дууһата.

Эриэн кымньыы күн ахсын
Иһинрэн кэбилэннэ —
Тахтамаан Нариснитын
Таһыйар идэлэннэ.

Күнү күннээн да Сэнтин
Көрүлээн, оонньоон тахсар,

Талах атын дьингнээхти
Таһыйан куһурҕатар.

Уулуссаан айанныы
Ураа дии-дии айаарар,
Киэһэ кици цыганныы
Килэрийэ хараарар.

Сайаҕас уолчаан Сэнтин
Саҥаһыгар кэлээччи,
Саатата, кэпсэи-ипсэи
Сагарааччы, күлээччи.

Санаа баттаан Нарисини
Саҥата суох көймөстүө —
Аламаҕай уол Сэнтин
Аралдытыа, көнһүөрдүө.

Санаа баттаан Нарисини
Саҥата суох түрдэстиэ —
Түгүрүн уола Сэнтин
Түргэниик мичээрдэтиэ.

Таһара уолга биэрбит
Таптыыр нарын дуһаны,
Өссө уонна иһэрбит
Үтүө өйү-саанааны.

Бизстээх уолчаан, бадаҕа,
Биһини ууһаан эрэр дии:
Уу-хаар баһыа хараҕа,
Оттон уоһа мичээрдиир.

Сирэйдиин чабылыһа
Сэнтини киирэр, турбахтыыр,

Ол кэниэ, ытамныйа,
Уоскута, аатты сатыыр:

«Сагаас, сагбаас, ытаама,
Санааргыыргын тохтотууй,
Хараастыма-хайаама,
Харафын уутун соттууй!»

Бабыгырым түвээтин,
Бастакы түүнүн санаан,
Тараах иэннээн кэргэнин
Таһыйара Тахтамаан.

Ити кырбаан, бэйэтин
Иини хастар да — көрбөт,
Сөбүг бириин нервэтин —
Сүгүрүйбөт, көрдөспөт.

Тастыг киһи малдытты
Тахтамаанга кэлбитэ,
Ону-маны ыаһахты
Олорбута кэпсэтэ.

Атаарбыта Нарисни
Ас-үөл тардан, маанылаан,
Тахсаатын да ирбиттин
Таһыйбыта Тахтамаан:

«Иэннин хастыам, ньыламан —
Илэчинскэ эбиккин:
Уолгун кытта урууттан
Ойуурга күрээбиккин!»

Күнүн ахсын ойобун
Күтүөт оннук кырбыра,
Суолу батан, мал устун
Сурах-садык таргыра.

Аан дойдуга баар араас,
Ахсаана суох ахтарга —
Хара дыала, өһүөн-саас
Харага муннуктарга.

Ийэ-аба кыыстарын
Ийтиэхтэрэ бүөбөйдээн —
Кырдыбас эр күн ахсын
Кырбыа ону, күнүүлээн.

Баай-дуол иһин охторго,
Бабар, биэринг да, арай —
Сөбүлэспэт дьоннорго
Сүүйтэриилээх буолаарай?

Оттон таптыыр, таптатар
Уонна иллээх олохтоох —
Ол ханнык да баайдаабар
Уон төгүл ордук дьоллоох!

Таһый, кытаат, Тахтамаан,
Таптыыргынан тын, оңор,
Кырбаан-муннаан, тунайдаан
Кыл тыһын эрэ ордор!

Таһый, кытаат, Тахтамаан —
Тас көрүңэ буорайдын,

Дьэллик ыкка маарынаан
Дьэ киини да кырыйдын!

Ол эрэри, Тахтамаан,
Олустаама — баай ыккын:
Хотон баран, хойутаан
Хоргута сылдыайыккын.

Үнүр сүктэн кэлиэхтэн
Үс нэдиэлэ туолбута —
Таһыллыттан, сэмэттэн
Таһымныахча буолбута...

Оттон төрдүс нэдиэлэ...
Онно киэһэ биирдэ, — диэм...
(Сынныаныхха, кэм кэлиэ —
Сыһа-бааһа сэхэргизэм)...

Х. НАРИСПИИ БАР БЫҢААРЫНЫЫТА

Күн барахсан сырдатта
Көнгүл дуолу барытын,
Күүгүчүчү сылытта
Күөх хонуутун, түн тыатын.

Тыынаах үөрэр, үнкүүлүүр
Тыага, буорга, чарагга,
Сириэдийэр, күлүмнүүр
Сиргэ, ууга, салгыгга.

Чырын-прии чыпчаахтар
Чылдыгыры туойаллар,
Уу баһааччы кыргыттар —
Устар молбөй кубалар.

Астык, сэргэх көрүгнээх
Арай биир дьинэ чуумпута —
Наар мунчаары эрөйдээх
Нарвенины кууспута.

Кини курус санаатын
Кэтээн дьинэбэ хаалбыта,
Бардам эрэ аһаатын
Баһынага барбыта.

«Күндү дьонум, бу сорго
Күүскүтүнэн биэрбиккит,

Тимэх саға да дьолго
Тиксэрбэтэх эбиккит.

Аһынар дьэн эһиэхэ
Адьас да суох дьонобут,
Тимир болгуо сүрэххэ
Тэллэх буолла оҕобут.

Үрүг күнгэ таһааран
Үтүө дьонго быктарбат,
Ыт курдук сыһаннаһан
Ыгар-түүрэр, аһыммат.

Ырай күөх дойдубуттан
Ыраах бу утаарбыккыт,
Сэгэртэйим сыһыттан —
Сетнертэн араарбыккыт.

Адьас кулут буолабын
Аҕам тэҥэ киһиэхэ!
Бэйи, оһон хайыбын?
Бэйэбэ тийинниэххэ?!»

«Күүскүтүнэн биэрбиккит
Күммүн мүлчү туттарда,
Дьонум баайга ингэбит
Дьолтон мийгин матарда.

Күүскүтүнэн биэрбиккит —
Көлбөбүрдэ көр олох,
Уоттаахтык таптаан билбит
Уолум хаалла соботох.

Күүскүтүнэн биэрбиккит —
Көҥүлүм, чиним сүттэ,

Күүлэй тэбэнг диэбиккит —
Күдэбим, сэниэм бүттэ.

Күүскүтүнэн биэрбиккит —
Күн туллара күөнтээтэ,
Өссө билэн иһиэххит —
Өлөр-тиллэр тирээтэ.

Күүскүтүнэн биэрбиккит
Күммүн мүлчү туттарда,
Дьонум баайга ингэбит
Дьолтон миигин матарда...»

«Силбинттэн кэлэн, арай,
Сетнерим көмө буоллун —
Күүстээх модун баашабай
Күөмэйин тууйа туттун?!

Олох күндү — тыннаахха,
Онон күнтэн сүтүмүүм,
Таһыллартан тохтуохха —
Тахтамааны... өлөрүүм!

Сэтэр, сэниэм-күдэбим!
Симмэр түһүүм — оо, абам!
Өрүкүйдэ сүрэбим,
Өйөө-күүһээ, тагарам!

Сидьинг, эн өл, бинтэр — мин:
Сера буолан сиэтин аат!
Барытыгар бэлэммин —
Баар иэстэһиэх күүстээх дьаат!...»

Кыыс мунун-сорун туонар,
Кытаанахтык санаммыт,

Ыраас олох туһугар
Ыар айымыны ылыммыт...

Күөх халлаан оройугар
Күн күөрэйдэр күөрэйэр,
Ити саамай буһугар
Эбиэттиир кэм эргийэр.

Тугун бэрдэй сир-халлаан —
Туойар, ыллыр, күлүмнүүр!
Нарисни арай-ытаан
Нарыи түөһэ көбүөхтүүр.

Ааттаах Сэити мас аттаах
Айаннатан кэлбитэ,
Сайа корбут харахтаах
Сагаһыгар кирибитэ.

Талах атын тиэтэтэ
Таһыйбахтаан куһуйар...
Оттон тобо түөтэтэ
Отой антах хайыһар?

Уолчаан түрда, одуулаан,
Ооһьһорун ууратта,
Онтон, ордууй ойуолаан,
Уулуссаҕа дьулуста...

Күөһүн өрө, Нарисни
Күүстээх уокка оргутар,
Күөһүгэр силли-силли
Күүгэнширдэ булкуйар:

«Оо, ыраахтан да кэллээ
Улуу аптаах Сабадаан —
Эмээхсиэн, күөспэр силлээ:
Эрим өллүн — Тахтамаан!

Алта уонча муораттан
Айаннаан иһэр пугаан¹⁴ —
Эн кэлэ тарт, кытаатан:
Эрим өллүн — Тахтамаан!

Оргуйдун, моҕой дьаата,
Оргуйдун алтан олгуй,
Олгуй оргуй, ол аата —
Оино уордаах эр оргуй!»

Күөһүгэр силли-силли
Күүгэнирдэ булкуйар —
Өрө мөхсө, билгинигни
Өлүү күөһэ оргуйар.

Киэһэ эрэ кэлбитэ,
Киирэн хохун одуулуур —
Уодаһыһнаах минскэтэ
Остуол үөһэ буруоһуур.

Хааман кэлэи олорто,
Хамыйабын харбаата,
Биирдэ баһан обордо:
«Бэркэ буспут!» — хайбаата.

Көрөн ылла дьэбирдик,
Күүтэн турар ойоһор

Кини эттэ нүһәрдик:
«Кэлэн аһас, ыл, олоҕ!..»

— Тоннуу... — диэтин Нарисни
Тулуйбата, быһыта, —
Хойутуу аһыам, — дии-дии
Хос иһиттэи табыста.

Харабын уута тохто
Хараҥаҕа олоҕдо,
Эр киһи дыһэҕэ тото
Иһин-үһүнү төлөҕдо.

Кытаат, уордаах Тахтамаан,
Кыанаргынан кимирит —
Аны эи ойоххунаан
Аахсар кыабыҥ суох, иһит!

Аны эи өллүҥ-бүттүҥ,
Арахтыҥ аан дойдуттан...
«Хайа, бу ханна түстүҥ?!
Хара сорбуон, сылайан...

Ороммун тэлгини оҕус...
Уот курдук испин салыыр...
Уу испитим... бэрт дыһус...
Онтум туохтуур дуу хайыыр?!»

Киһирэн кээлтэ Нарисни,
Киһитэ сордоноро —
Муостаҕа эргичинни
Муннаа олоҕоро.

Орону тэрийбитэ,
Онугар сытыарбыта...
Иккитэ өбүйбүтэ
Итиэинэ быстыбыта.

Айы-хара атастаах —
Аан дойдута харайда:
Тахтамаантан халлааннаах
Танарата хааньайда.

Остуол, устуул дыктиргин
Одуулуур курдуктара,
Ол аайытын Нарисии
Оо, этэ салаһара!

Харангаран барыта
Харахтара ирбитэ:
Таһыйахха дылыта
Тахтамаанын илжитэ...

Кырбы-кырбы үөхсүүтүн
Кыы аны итиэ суоҕа,
Аччыктаабыт сүөһүтүн
Атын дьон бостууктуоҕа.

Күнү быһа сир тиэрэн
Көлөһүн буодбут аттар,
Иччилэрин сүтүктээн
Игэрсийэр курдуктар.

Сиккиэр тыал, тэтин маска
Сэбирдэхтин хооньһор,

Бий сулустан сулуска
Бистагалаан ооньоһор.

Үрүн көмүс муос курдук
Үрүлүйэ мэндээрэр,
Мэкчиргэ, тыаһа суохтук,
Мээнэ көтөн тэлээрэр.

Бал бары, киксибиттии,
Брааһныт утуйбута.
Оргууй үктээн Нарисии
Уулуссаба табыста...

Олус сэрэх хардынан
Олбуору кыйан иетэ,
Оттон сүүрдэ хонуунан,
Ойуурга быһа түстэ.

Браах собуус, кэрэхсии,
Бий батыһа сатаата,
Оттон ойуур сэрэхтии
Уордаахтык куутунаата...

Хараҥа тыа иһинэн
Харса суохтук сүүрбүтэ,
Им-дьым тыаттан дыксинэн
Этэ-хаана күүрбүтэ.

Эриллэбэс суон мастар
Иһингэр саңсыналлар,
Соробугар ыһыпаттар —
Суолун бүөлүү тураллар.

От-мас тыйна иччилэр
Обо курдук ооньюулар —
Уһун сарбай илиилэр
Онтон-мантан ууналлар.

Оту-маһы барчалы
Уой, тыал түһэн куугунуур,
Отут үс абааһылы
Ойуур иһэ орулуур:

«Тахсан барбыт ойоххун
Тахтамаан тут — бу барда-а!
Иэдээни онгорбутун,
Эрэ ситэн, сабардаа!»

Сэнтин уол, эрдэ туран,
Син биһр ооньюу ыстанар,
Талах атын таһыйан
Таарыйар сагаһыгар.

Дьибэ суоҕа сагаһа,
Дьээдьэ сытар, сылбахтыы,
Оргул курдук тагаһа —
Уол турбута, саарбахтыы.

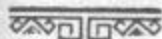
Ким эрэ киирэн кэллэ...
Кини эмиэ, мунаара,
Сүүһү туттаат, эргиллэ
Сүүрдэ дьону ыгыра.

Кини мустан — киэн айдаан,
Кэпсэтэллэр дьинбэргини:
«Хайдах олбут Тахтамаан?
Ханна баартый Нариспини?..»

Кизэ, түүн дуу тух буолтун
Ким быһаарымай итинэ —
Биэрэ тыаба куоһутун,
Биир өлөн хаалтын кэниэ?!

ХІ. СИЛБИИГЭ

Снимэк уонна уруу-той
Сити курдук бүттүлэр,
Оһһун булан дьэ отой
Олох түстэ чөлүгэр.

Ыһһыга, от охсууга
Ырбаахылаах, былааттаах
Ходуһаҕа, хонууга
Хойдубута ыраатта.

Чугаһынан тэҥэ суох
Чуван сүрдээх эрдэһит
Уонна, ырыа добордоох,
Обус курдук үлэһит.

Уопсан, ыһһы кэһһиттэн,
От охсуута дигэн кэлэр —
Бугулар кэһһкэлэһэн
Бу хороһон эрэллэр.

Хотуур кэм да ходуйан
Ходуһаҕа ыллааччы,
Көрүүһ — оруос ас кутан
Күһһгэ буһһо саһһарчы.

Тыл уһһоҕа суох эбээт —
Тыал курдук сурах таргыыр,
Силбиһһи саба сүүрээт
Сетһһер уолга сатыылыыр...

Киэһэ аайы кэпсэтии,
Сарсыарда ахсын сахсаан —
Нарисии да Нарисии,
Тахтамаан да Тахтамаан!

Михэдэр мөҕүө диэннэр
Мэнээк син торуллаллар,
Эрэ сыһыар дэһиннэр
Этэллэр ол да буоллар.

Сетнер уол, ону истээт,
Сити киэһэ сүһүтэ —
Омуннаах хаана кэйээт,
Ойуур диэки түспүтэ.

Ходуһаттан үлэлээн
Хойут дьоннор тахсаллар,
Сетнер сүһүт диэн күүгээн
Силбиһлэргэ тарҕанар.

Ойуур чуумпу түг үөлүн
Устун уордаах уол иһэр,
Саамай дьаарай өстөөбүн
Саанар кини иһигэр:

«Бу түүн бинтэр сарсын түүн
Булгу тылбын толоруом —
Күөн көрсүөм өстөөхпүнүүн,
Көндөй тыһнар оҕоруом!»

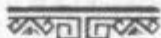
Халлаан сырдыа — дьон туруо,
Хаамсыа, тыһыһа, ол — үөрүү,
Оттон өстөөх утуйуо,
Уһуктуо суоҕа өрүү!

Тыгар уоттаах күн тахсыа —
Тыыннаах бары тиллиэбэ,
Эн өлүгүн таах сытыа —
Эккин-сиинигини үөн сиэбэ!»

Ону баара Нарисии
Огоруобун огорбут —
Эмиэ бу түүн тэскилии
Эн бу тыаҕар хорҕойбут.

ХИ. ОЙУУРГА

Халыг ойуур суугунуур,
Харах тэстэр харага...
Тыал эмискэ куугунуур,
Тыас-уус киэнэ — салага.

Халыг ойуур суугунуур,
Хамсыр-имсир, имилэр...
Ай, абааны орулуур?
Айманаллаар иччилэр?!

Тыал түстэ, буурба буолла,
Тыа эриллэр-мускуллар,
Тыаһынан ойуур туолла,
Тыыннаах курдук хоккуллар.

Уулаах ыдай былыттар
Уорбаларын салааннар,
Күлүмнүүлэр тырыттар
Күөх төлөн чабылбаннар.

Этинг сааллан ньирилиир,
Эгсэн ыраах умуллар,
Ардах сингэн сирилиир,
Анна устуи суккуллар...

«Тойон-ама түг ойуур,
Тоҕо бачча уордайдыг

Уонна кыыһыар-орулуур
Уоххун миэхэ туһаайдыг?

Ойуур, өссө сатара,
Улуйар, ыллыыр, күлэр...
Быһаа, айбыт таңара!
Быстар үһүк кэлбэтэр...

Хайдах-хайдах буолабын —
Хара өһүөн санаалаах?
Аны тугу гынабын —
Айыы инмит дуһалаах?!

Үтүө-нарын тапталбын
Үрдүк күүстэр тууйаллар,
Үөһээ, добун аналбын,
Үөмэх мастер туойаллар...» —

Хабыс тыалыын күрсүһэн
Халлаан үөһүн сатарда,
Орох устун бу иһэн
Уол ыллаан-туойан барда:

«Тойон-ама түн ойуур,
Тобо бачча уордайдыг
Уонна кыыһыар-орулуур
Уоххун миэхэ туһаайдыг?

Айбыт, миигин өрүүтүн
Аналбыттан быһыма,
Тулаайахтан үөрүүтүн
Туура тутан ылыма.

Эстэр-быстар дьылбаа
Ийэм төрөөн тиксэрбит,

Эрэй уонна кыһалҕа
Эдэр сааспын бу сиэбит.

Баҕар, сиэ да суох этэ —
Баайым суоҕа сыттаҕа,
Өссө баай диэн — дьон ситэ
Өйө суоҕа кыайдаҕа.

Өй да суоҕа, ол, кыра —
Өстөөх киһи алдьатта,
Өстөөх да диэн — таңара
Өһөөбүтэ буоратта!»

Сетпер ити тойугун
Силлиэ хабан ылбыта,
Ыраах, хотоол сир устун,
Ыйылата турбута.

Буурҕа-силлиэ тыаһыныын
Булкуспута ырыата —
Ытыыр-ыллыыр тылыныын
Ынчык буолан ыраата.

Дууһалааҕы ытатар
Долгутуулаах тыллара,
Бэркэ тапсап ыллаһар
Биир киһини бултара.

Ол хардаҕа баар этэ
Огдолуйбут олоҕо,
Эрэй-ынчык кэриэтэ
Эрэл санаа тобоҕо...

Ол кэп туонар саганы
Уол болҕойон иһиттэ

Уонна санга ырыаны
Утары дьыгиттэ:

«Күөх тыам, тугу ыллыгың,
Көмүс кысыын санатан,
Көмөн бүһүт ырабын
Күлүмнэтэ сырдатан?!»

Ойуур-тыам, тулаайахтын
Ооньбуу-көр онгостума,
Кыһым курдук ыллаагың
Кыылбын бу туруорума!

Тойон тыам! Көрдөһүүбүн
Толорон миигин үөрдүүй —
Аны кыһым күлүгүн
Ала чахчы көрдөрүүй!

Оо, ким эрэ иһэр ол —
Отой дьахтар курдук дии...
Айбыт айыым! Улуу дьол —
Адьас кини: Нариспий!..»

Кыыстаах уол көрсүһүүтүн
Кырдыаҕас дууп албаата,
Тунгуй таптал үөрүүтүн
Туох бары уруйдаата:

Кыйданылар былыттар,
Кыбыстыбыт тыал сойдо,

Ыллаатылар чыычаахтар,
Ыраас күн өрө ойдо!

Тымныйыаххыт диирдин күн
Тыган өссө ититэр,
Илийиэххит диэн бөлүүн
Игмит сииги көтүтэр.

Солко нуоҕай чаранга
Сору-муну умналлар,
Күөххэ, ыраас салгынга
Күлэ-үөрэ хаамсаллар.

Ханна эрэ халаахтаан
Хаабырбаата суор, арай —
Баҕар, ити Тахтамаан
Батыһара буолаарай?!

ХІІІ. АБАЛААХ ИЙЭ

Сетнер кураc дьнэтигэр
Сэргэстэһэн бу бааллар
Уонна, остуол үрдүгэр,
Ону-маны аһылллар.

Хата, дьолго, баар этэ
Ханшыт килиэп куорката,
Ыалтан Сетнер ийэтэ
Ылан киирбит суората.

Кыыстаах уол көрө-нара
Кыра дьнэни толоорто,
Оттон ийэ сонгуора
Ону истэ олоорто.

Ахталлара ааспыты,
Алыс дьоллоох кэмнэри —
Оҕо сааска саспыты,
Ооньбуур-үөрэр күннэри!

Арай, доҕоор, күүлэбэ
Атах тыаһа лиһийэр —
Кэргэни кытта дьнэбэ
Киирэн кэлэр Михэдэр...

Э м э э х с и н

Кыыскыт кэлбит дьнэ дьоннор
Кырдык эһит эбиттэр:

Бу быччайан олорор —
Буолунай сылдьар дыккэр!

М и х э д э р

Кыыспыт да диэн буолаагыи —
Кырдыаҕас дыонгун кыайдыг,
Алдьархайы тардаагыи
Ааты-суолу алдыаттыг!

Туруу бараан дойдуга
Тугун итээн тубардыг?
Кус сыгыниах бу уолга
Куккун хайдах туттардыг?

Мааныны, тоту уйбат —
Маннык буолуу дьэ сүрүөн,
Саас-үйэ сууйуллубат
Сааты-сууту көрбөккүөн!

Э м э э х с и н

Өлбүт эрин хааллара
Өссө күрүүр ыаһахтаах,
Түөкүн курдук барыара
Түг ойууру батыахтаах!

М и х э д э р

Үйэлээх сааспар миигин
Үөн тыллаах үөхпэтэҕэ,
Бэл кирэмиэт иннибин
Биирдэ да күөйбэтэҕэ.

Ыал бары үгэн-сүктэн
Ытыктыыра мэлдьитин,
Айыы бииһэ үөһэттэн
Арчылыыра дьиэбитин.

Үрүг күүстэр харыстаан,
Үтүө тыынар эйэргээн —
Куммун кытта күөх халлаан
Көрөр-истэр бүөбөйдээн.

Тарагнаан дьон сирэйин
Таба көрбөт онордун,
Кыраммыт күн эрэйин
Кырдыар сааспар сонноотунг.

Эмээхсин Михэдэргэ

Үөдэн уолун кэһэтэ
Үөһүн тардан биэриэххин —
Кини чэрдээх илиитэ
Кэрэ кыыска тиһепэтин!

Михэдэр

Кыратыттан сэгэрбин —
Кылаат кыыспын таптыырым,
Барахсаммар дии-диибин
Баайбын муһна сатыырым.

Утуйбакка күнүс-түүн
Умса-төннө түһэрим,
Тугу да дьэ көрдөстүн —
Толорорбун билэрим.

Улаатара дьонугар
Улуукан түбүктээбэ:
Барба дьолун туһугар
Баай күтүөт көстүөхтээбэ!

Уруу күөллээн дьэ ааста...
Оптум баара... Абабын!

Сирэйбин кырдыар сааска
Сиргэ-буорга анһабын!

Э м э э х с и н

Ким эмнийни эмсэхтээн
Киһи буолан кээлкиний?!
Ийэҥин бу эрэйдээн...
Илэ снэхсит, кэбэлий!

М и х э д э р

Күндү кэрэ кыыспыттан
Күнүм миэхэ тахсара,
Көмүснэр диэн мунһанан
Күүһүм-уоһум барара.

Аһан-ийэҥ баһатын
Аахсар диэни билбэтинг,
Сетнер иһин аапшытын
Сиргэ илдьи тэбиэтинг.

Баай-дуол, харчы, дьизэ-хотон —
Барыта эргэр баара...
Аккаастаһыа ол дьолтон
Арай далай акаары!

Н а р и с и и

Эдэр бэйэм дьэ хайдах
Эн барааһын таптыамый?!
Дьол диэн — баайга буолбатах,
Дьол — киһиэхэ... Хайыамый!

Э м э э х с и н

Аат кыһа, аһпаһнаама —
Айаххын саба тутуи!

Өбөхпүн буһарыма,
Өссө аахсар дии, хотун!!!

М и х э д э р

Туохха-туохха тиэршиккии
Толкуйдаан да көр эрэ:
Хайдах кыыскыи иипшиккии
Хата өйдөө! — диэхтэрэ.

Эн ааккынан төһө да
Элэк-хаады гыналлар,
Сэлээргинэн хараарда
Сирэй-харах асталлар —

Сигинэн эрэр бу дыэттэн
Сибилигин барыабын,
Кэлин, нум-нам буолаат, эн
Кэргэн, баҕар, тахсыабын.

Сэттээх саакка кирирдэргин
Син биир оҕом буолабын,
Кэм да баайбын билигин —
Кэтэс, баран, дылбаабын.

Э м э э х с и н

Хотуой, дыэбэр тиһиэн сыт —
Хорум, тылбын истимэ!
Барыах! Оттон Сетнер ыт,
Баай мал кыһын иирдимэ!

Н а р и с п и и

Дьонум, тоҕо бу минигин —
Дьодо суоҕу эрбиигит,

Саакка ыһпшыт бэйэбин
Салгыбакка: кэл, — диигит?

Э м э э х с и н

Ити баар дии, симэхсии!
Эт-этимэ киһиэхэ...

М и х э д э р

Тохтоо эрэ, эмээхсин —
Тугу диирин истиэххэ.

Н а р и с и и

Эдэр чиеэнин сүтэрбит
Эргиллэбин миһи тобо?!
Эргэ аһыан биэриэххит —
Эмиэ кырбыа оччобо...

Буокура дьиэбэр-уоппар
Букатын барсыбаһын,
Аһы миһи таптаабаһар
Аһыас кэргэн буолбаһын.

Кыратыттан кыыскытын,
Кырдык, таптаан иһиһиккит,
Арай өйүн, дууһатын
Арыһбатах эбиһиккит.

Ово сааһым аһыыта
Олуэ миһэхэ, оо, кэрэ —
Тугу эһтим да, тутта
Туолбут буолан иһэрэ...

Эмсэхтээнгит-таптаангыт
Иһтэринэн иһиһиккит —

Харчыга атыылаангыт
Хаарыан дьолбун сиэтигит.

Көрдөспүтүм: мин бадам —
Көңүллээн сылла, саатар...
Ииримэ! — мөхтүг адам,
Ийэм түстүг баттахпар.

Аһын диең аҕабыттан
Ааттаһа сатаабытым,
Атаххын кууһа сытан
Аймана ытаабытым.

Адам оһно аатталбын
Аахсыбыт буол — итэбэй —
Бу мин сырдык аналбын
Буорга дьэ туох тэһсиэбэй?!

Төрбөн кыылга оҕобун
Тоҕо аһыан биэркиний,
Барҕа дьолун кыыс буллун
Баайга, үккэ дииргиний?!

Эрэйбэр-мунмар төрүт
Эһи, адам, буруйдааххын...
Биитэр — Сетнер күтүөккүт!
Биитэр — кыскыт буолбаппын!

Ааттаһабын мин сордоох —
Албаан дуу, аҕаа, ийээ!
Оччоҕо бииргэ дьоллоох
Олоруохпут саас-үйэ!..

Э м э э х с и н

Кыһыныг тылын иһиттин?
Кырамыт уол иирдибит!

Дьэни булуох! Кэһэйдиг?!
Дьэ бу туохха тийдибит?!!

М и х э д э р

Э-эх, Сетнер, хорум оттон!
Эн алдыаттыг, оо, сорбун!
Бу үүтээнгэ хорбойон
Булуон суоҕа, кыыс, дьолгун!

Төрүт дьизэбэр сотору
Төттөрү сүүрэн кэлиэнг,
Аҕаккаг оҕонньору
Амараҕын эн билиэнг.

Эмээхсиэн, чэ, турумуох —
Эн бийикки төһүүөххэ,
Бөрүкүлээх түмүк суох,
Бүгүн манан бүтүөххэ.

Э м э э х с и н

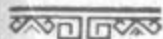
Ытты өлөн, угуоххут
Ыра кытта сытыйдын!
Сэмнэххитин тыал хойут
Силлиэ буолан ытыйдын!

Оҕолорун кыраһа
Ол курдук барбыттара,
Эмээхсин суолу быһа
Иирбитти таһыйара.

Кыбыстан күн, бэл диэтэр,
Кытара хонкуйбута.
Уол ийэтэ дьизэтигэр
Остуолун хомуйбута.

XIV. ТҮӨРТ ӨЛҮҮ

Үлэ-хамнас дьонугар
Үтүө эмп диэн — утуйуу,
Сайын Силбии ыалыгар
Сабардаата сылаас уу.

Сир — чуумпу. Чуумпу — халлаан.
Сис тыа кытта утуктуур,
Сижкиэр тыалтан суугунаан
Синсийээт, эмиэ нуктуур.

Ойуур тыаттан кэлбитэ
Оргууй икки тэлиэгэ...
Иккилин аттаах этэ.
Им-дьым киирдэ Силбингэ..

Уйулданы долгутуох
Уораан хаһы айманна,
Хайа эрэ харса суох
Хаһы хоту ыстанна...

Онтон били аттаахтар
Ойуур диэки сүүртүлэр —
Олус дирбиэн тыастаахтар,
Ол кэнниттэн сүттүлэр.

Айдаан-куйдаан, араллаан,
Ампаалык бөбө буолла:

«Уой, Михэдэр! Оо, дьулаан!» —
Уулусса иһэ туолла.

Баар дьон онно сырыста,
Бары арай: «Ах да ах!
Туох иэдээнэ табыста?
Тугу? Кими? Бай, хайдах?!»

— Михэдэр баайын билээт,
Мэлииниттэр түүкүттэр,
Айыыргыыры билиммэт
Абааһылар эбиттэр:

Баар хамначчыт дьоннору
Барылары итирдээт,
Бастаан ол оҕонньору
Баһын хампы чэкээллээт —

Орулатан, ситэри
Ойоһун өлөрбүттэр,
Сүүрэн кэлбит Сетнери
Сүгэнэн сүүскэ биэртэр...

Оҕонньордоох эмээхсин
Олороохтоон бүтүлэр.
Оттон Сетнер эдэрин!
Оо, дьэ иэдээн үлүгэр...

Хаһыны иһтээт, кэлэн
Хааныгар уһуннаҕа...
Маннык дьинкэй быһыы дьээн
Манна урут дуол суоҕа!

Кубарыйбыт Нарисни
Кураанахтыы ытыыра,

Хам саайан кэбиспиттин
Хамсаабакка турара.

Түөһүгэр таас суоруна
Төкүнүйэр, эргийэр,
Кылана, хабырына
Кыыс сүрөбүн мэлийэр...

Охтон түстэ... Тыын ылаат,
Оо, дьэ, ытаан улуйда —
Хайатын, төлө бараат,
Харах уута халыйда:

«Буор сиргэ дьонум тобо
Бу миигин төрөттүгүт?
Соботох кыыс олобо
Сордообун көрдөрдүгүт?!»

Тобо пүүлэх таңара
Толук дууһа биэркиний?
Уонна, дьолтон матара,
Умса кыраан кээскиний?!»

Тобо оттон, дууһам, эн
Туой ытыр аналлааххын?
Иэдээн үөһэ иэдээнтэн
Эймэнэр дьылбалааххын?!»

Сордоох кыыс, ыты-ыты,
Суол умнаһын тупшута,
Ыраас дуолга суос-сатыы
Ыраах бара турбута...

Көрсүбүттөр атаара
Көрөн эрэ хаалтара,
Аасныт түүнү айдаара
Арагалаан баартара.

Бэрт былыргы сиэринэн
Бээтинсэбэ өрүүлэр —
Үнкүү, ырыа тэрийэн
Үөрэллэр, көрүлүүлэр.

Оттон бүгүн үнкүүлээн
Ойботулар уолаттар,
Ыга ылсан, сэлэлээн
Ыллаабаттар кыргыттар.

Обоньоттор муньахтаан
Оргууй сүбэ тэриллэр —
Хаалбыт дьиэни атыллаан
Хаанына туттун дииллэр.

Күүттэрдэбин Нарисни —
Көрдөтө дьон ыттылар,
Дьонворун буорга кистин
Дьэ ол кэинэ бардылар.

Сетнер — кэрэ бэйэлээх,
Син биир тыыннаах курдуга...
Кини өлөөт — эйэлээх:
Кииртэрэ биир ордууга...

Наар ааныа... булудлубут
Нарисни кыыс өлүгэ —

Дэбилийдэ уостубут
Дэриэбинэ сүнсүтэ.

Аата, үрүт-үрдүгэр
Айбыт дьэ бөлөхтөөбүт —
Ыраах Аппа төрдүгэр
Ыйанан өлөөхтөөбүт!

Киһи бөбө, аһынан,
Кистээтилэр бүөбөйдээн,
Эриэхэбэй маһынан
Иинин тула бүтэйдээн...

Киэһэ ааста, түүн кэллэ —
Киһи бары утуйда,
Күн эмнэ тахса күллэ —
Көргө-нарга дьон турда.

Арай кэрэ кыыс саҥа
Алаарар күнтэн үөрбэт,
Иинэ чуумпу, хараҥа —
Эрэйи-муну билбэт...

Ол курдук элэс гынан
Олус эрдэ сүшпүтэ,
Дьуоҕа дьону утарсан
Дьолун иһин өлбүтэ.

Үтүө пүүлэх тагара
Үрүн күнү көрдөөртө,
Килбик, сэмэй, аһара
Кэрэ кыыс диэн сөхтөөртө.

Өйдөөх, үтүө санаалаах
Үчүгэйкээн да этэ —

Хара күүстүүн харсан таах
Хаһырыаҕа түбэстэ!

Силбийээннэр кыыстарын
Син биһир мэлдьи саныыллар,
Кини айбыт ырыатын
Киэһэ мустан ыллыыллар.

Дьоһун, мааны бэйэтин
Дьоннор өрүү ахталлар,
Итин күнгэ ол иһин
Иинин уунаҥ ыһаллар...

ХОС БЫҢААРЫЛАР

¹ **Каалам** (калам) — чуваштарга нэдиэлэ устата барар былыргы языческой бырааһынның, пасха кэ мигэр сөп түбэнэр.

² **Сэлгэмэ** (шельгеме) — обуруо, манньаг киэргэллэрдээх дьахтар түөскэ илинэрэ.

³ **Маасылынка** (масленица) — былыргы славянарга кыһыны атаары хас да хонуктаах языческой бырааһынныңа, православнай итэбэл эмнэ ылыммыта. Чуваштары XVIII үйэ ортотун диэки сүрэхтээбиттэрэ.

⁴ **Синмэк** (симек) — былыргы чуваштар эмнэ нэдиэлэ устата барар сааскы языческой бырааһынныңтара. Ити сағана уруулар тэриллэллэр.

⁵ **Сабыы** (перкенчек) — урууга кийинт кыыс сирэйин кистин бүрүнэр сабыыта, санныга бырабыллар улахан былаат кэриэтэ.

⁶ **Силби, Кудьялза** (Сильби, Хужалга) — Нариспин уонна Тахтамаан олорор сирдэрин ааттара.

⁷ **Шибыр** — обус хабадыттан эбэтэр торбос тирииттэн оҥоһуллубут үрэн оонньонор музыкальнай инструмент.

⁸ **Поэма** бастакы тахсытыгар хас да сиргэ манньык көтүтүүлэр бааллар. Цензураттан буолуо диэн сабагалыыллар.

⁹ **Сону кэтин**, бэргэхэни кыбыны, тимир үөһэ үктэни, манньагаты одуулааһын — дьон өйүн сүүйэр иһин көрүүлэнэр ичээн сирэ-туома.

¹⁰ Пүлэх (Пюлех) — чуваштар языческой итэ-
бэллэрин үтүө санаалаах тангаралара.

¹¹ Кирэмнэт (киреметь) — ыарыны, атын да
алдьархайы абалар куһаңан санаалаах тын, абааһы.

¹² Боруота аанын кымныынан кырбаан-сабаан ку-
һаңан тыны — абааһыны үүрэбит диэн өйдүүлэрэ.

¹³ Быйгылла, даргылла (выйгылли)
уруу кэмигэр көргө-нарга дыон туттар сиэрэ-туома.

¹⁴ Сабадаан (шабадан) — чуваш былыргы ми-
фологиятын куһаңан санаалаах аптаах эмээхсинэ,
пугаан (пуган) — эмиэ куһаңан эгэрдээх иччи,
абааһы. Үксүн кырыска, үөтүүгэ туттуллар образтар.

ИЙИНЭЭБИТЭ

Сүрэхлэр ман пур, Чувашия!	Семен
<i>Руфов.</i>	3
I. Силбин бөһүөлэк	15
II. Кыыс кизэ килбиэнэ	21
III. Снимэк иннинээби кизһэбэ	29
IV. Уруу	39
V. Ичээн	43
VI. Күрээһин	48
VII. Икки уруу	54
VIII. Кудьалца	60
IX. Снимэк кэиниттэн	67
X. Нариспин ыар быһаарыныта	72
XI. Силбингэ	83
XII. Ойуурга	86
XIII. Адалаах ийэ	91
XIV. Түөрт өлүү	99
<i>Хос быһаарылар</i>	106

Литературно-художественное
издание

Иванов Константин Васильевич

НАРСПИ

Поэма

Заведующий редакцией **В. Т. Сивцев**

Переводчик **С. Т. Руфов**

Редактор **В. А. Тарабукин**

Художник **А. Л. Соргоева**

Худож. редактор **П. П. Соловьев**

Технический редактор **М. Т. Егорова**

Корректор **Б. П. Никифоров**

ИБ № 2457

Сдано в набор 25.09.89. Подписано к печати 15.01.90.
Формат бумаги 70x90¹/₃₂. Бумага кн. журн. офс. № 2. Гарни-
тура обьки. новая. Печать высокая. Усл. п. л. 4,09+вкл. 0,073.
Усл. кр.-отт 8,51. Уч.-изд. л. 4,05+0,04. Тираж 3000 экз.
Заказ № 199. Цена 65 к.

Якутское книжное издательство,
677892, г. Якутск, ул. Орджоникидзе, 31.

Якутская республиканская типография им. Ю. А. Гагарина
677007, г. Якутск, ул. Кирова, 9

Иванов К.

И 20 Нариспи: Поэма. / А. Л. Соргоева ойуулара,
С. Т. Руфов тылбаана.— Якутской: Кинигэ
изд-вота, 1990.—112 с.

Иванов К.

Нариспи: Поэма.

В поэме классика чувашской литературы К. В. Ивана
нова (1890-1915) «Нариспи» рассказывается о трагиче-
ской любви молодых людей, о старинном укладе
жизни чувашского народа.

И $\frac{4702730000-014}{M 137-90}$ 017-90

84 Чув.

Перевод сделан с текста:
К. В. Иванов, Сочинения.
Чебоксары, 1957 г.